

Tarih Dergisi

Turkish Journal of History

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Mezâlim, Rüşvet, Cinayet İthamları Karşısında Cizre Kâimmakamı Mustafa Paşa'nın Hukuk Mücadelesi

Facing Accusations of Atrocities, Bribery, and Murder: The Legal Struggle of Mustafa Pasha, the Kâimmakam of Cizre

Abdullah Saydam ¹

¹ Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Kayseri, Türkiye

Öz

Tanzimat devri bürokratları devleti ve toplumu derinden etkileyen rüşvetle mücadeleye büyük önem verdiler. Ancak bu noktada başka bazı sıkıntıların meydana geldiği görülmektedir. Özellikle başarılı bazı devlet adamlarının rüşvet almakla suçlanmaları, sonrasında tahkikatın selameti bakımından görevlerinden alınmaları birtakım mağduriyetler doğurdu. Böyle şahsiyetlerden biri de Cizre Kâimmakamı Mustafa Paşa'dır. O, rüşvet almakla, cinayet işlemekle, halka zulüm yapmakla suçlandı ve görevinden azledildi. Hakkında defalarca yapılan tahkikatlar neticesinde, küçük bir görev kusuru dışında isnat edilen bütün suçlamalardan beraat etti. Ancak atılan iftiralardan yüzünden üç yıl kadar devlet kurumlarında görev almaktan mahrum kaldı.

Abstract

The bureaucrats of the Tanzimat period attached great importance to the fight against bribery, which deeply affected the state and society. However, it is observed that some other problems occurred at this point. In particular, some successful statesmen were accused of taking bribes and then dismissed from their posts for the sake of the investigation, which led to some grievances. He was accused of taking bribes, committing murders, persecuting the people and was dismissed from his post. As a result of repeated investigations, he was acquitted of all the accusations, except for a minor defect of duty. However, he was deprived from taking office in state institutions for three years due to the slander.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Paşa • Cizre • Tanzimat dönemi • İftiraya uğramak • Rüşvetle mücadele

Keywords

Mustafa Pasha • Cizre • Tanzimat period • to be slandered • Fighting bribery

“ Atıf | Citation: Saydam, Abdullah. "Mezâlim, rüşvet, cinayet ithamları karşısında cizre kâimmakamı Mustafa Paşa'nın hukuk mücadelesi." *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History* 86 (2025): 137-161. <https://doi.org/10.26650/iutd.1596216>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Saydam, A.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Abdullah Saydam asaydam@erciyes.edu.tr

Extended Summary

Bedirhan Bey, who was in control of Cizre and its surroundings, was captured and exiled to Crete in 1847 when he started rebellious behaviour against the orders and prohibitions of the government. Cizre and its surroundings were taken under state control and Tanzimat reforms were started to be implemented in the region. In this context, Cizre was turned into a sanjak and Mustafa Pasha, was appointed as District Governor (6 December 1847).

After taking office in Cizre, Mustafa Pasha first ensured the formation of the sanjak council. Afterwards, he showed meticulousness in matters such as maintaining public order, determining taxes fairly, and avoiding cruelty and corruption in all kinds of state affairs. However, shortly after he took office, he was complained to the Sublime Porte that he oppressed the people, did not act fairly in tax assessment, took bribes and was involved in some murders.

The presence of Reshid Pasha, the Commander of the Anatolian Army, among those who conveyed the complaints to Istanbul put Mustafa Pasha in a very difficult situation. He was investigated and dismissed for the sake of the investigation. His replacement, Mesrur Agha, who was appointed District Governor of Cizre, did not find any evidence of corruption by Mustafa Pasha during the handover process. The Sanjak Council of Cizre came to the same conclusion. However, both Reshid Pasha and the Porte were not convinced.

The Sublime Porte asked Esrar Efendi, who was sent to the region on a special mission from Istanbul, to personally deal with the issue. Esrar Efendi worked together with Esad Pasha, the Governor of the Kurdistan Province. The first findings revealed that Mustafa Pasha was innocent. Especially some aghas, whom Mustafa Pasha had arrested and sent to Muş, had not made any accusations against Mustafa Pasha, even though they were his enemies. Although Esad Pasha and Esrar Efendi were convinced of Mustafa Pasha's innocence, they continued the investigation in the belief that Reshid Pasha would find the investigation suspicious.

Mustafa Pasha's first judgement was held at the Sanjak Council of Cizre. The allegations of irregularities raised in the court were as follows: Raising the taxes beyond the tolerance of the people, awarding the tenders of taxation to his own men, taking bribes on a large scale in the appointments made to district and tribal aghas, taking money and goods from some people unjustly... etc. Mustafa Pasha gave clear and comprehensive answers to the accusations. He stated that the taxation tenders had been made before him, that the tax was determined by the Sanjak Council, that only one of his men had taken the abolished tax and that he was immediately punished, that he did not take bribes, and that he did not take even an acre more from the fees than the law stipulated. The Council's secret and public investigations did not find any evidence to prove the accusations against Mustafa Pasha.

Esad Pasha, having received the report of the Sanjak Council of Cizre and the relevant documents, requested that the matter be examined by the Sanjak Council of Diyarbekir. Esrar Efendi also participated in the discussions here. All allegations, defences and evidence were examined one by one. As a result, it was decided that none of the accusations against Mustafa Pasha were true, that he was innocent, and that he was victimised because of the slander. The result of the trial was conveyed to the Porte with a joint letter dated 28 February 1850 by Reshid Pasha, Esad Pasha and Esrar Efendi.

Emin Pasha, who had been the District Governor of Cizre before Mustafa Pasha, wrote a letter to the government claiming that Mustafa Pasha had been involved in incidents such as murder, poisoning, bribery and oppression. Emin Pasha's allegations were deemed serious since he was one of the senior pashas who had served in the region. He found the murder and poisoning cases particularly important. Grand Vizier Mustafa Reshid Pasha concluded that the investigation had not been conducted properly and that negligence had been shown, and sternly warned Esad Pasha to be meticulous in the investigation. Thus, everything was restarted in Cizre and Diyarbekir.

Thus, an intensive investigation into the alleged crimes committed by Mustafa Pasha in Cizre was resumed. However, it was concluded that he had nothing to do with the murders committed in the region, but that he had received bribes and gifts in various amounts from a significant number of people. Mustafa Pasha was not present when these matters were discussed in the Sanjak Council of Cizre and could not make a defence. Therefore, the report of the Sanjak Council of Cizre was not a court decision but an indictment.

The report of the Sanjak Council of Cizre was discussed in the court established in the Sanjak Council of Diyarbekir, attended by Esrar Efendi. Mustafa Pasha and some of the claimants were also present in the court. Based on the report sent from Cizre, the Sanjak Council asked Mustafa Pasha about the allegations one by one. As a result of the testimonies of the witnesses, the deeds sent by the people who were related to the incident but were not present,

and the archive researches made when necessary, it was proved that Mustafa Pasha did not commit any of the alleged offences. The Council decided that he was not guilty of any offence and that he had been subjected to slander as a result of grudge and enmity.

As a result, the Sublime Porte was convinced that Mustafa Pasha was innocent. Thus, Mustafa Pasha, whose judgement was concluded, was appointed as the District Governor of Yozgat after a great deal of effort and started to be employed in the state service again.

Giriş

Dicle nehrinin sağ kıyısında yer alan Cizre (Cezire), Tanzimat'ın ilk on yılında iki önemli hadiseden dolayı Osmanlı devlet adamlarını bir hayli meşgul etmişti. Bunlardan birincisi Cizre Mütesellimi Bedirhan Bey'in devletin içinde bulunduğu şartlardan dolayı hâkimiyet alanını genişletip isyan etmesi ve nihayet 1847 yılında ele geçirilerek Girit'e sürülmesiyle biten bir dizi asayiş sorunu idi. İkincisi ise Cizre Kâimmakamı Mustafa Paşa hakkında, halka zulüm ettiği, rüşvet aldığı, cinayete adının karıştığı yolundaki suçlamalar ve Paşa'nın kendisini aklama çabalarıydı. Cizre ve çevresinde Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik girişimler yeni başlatılmış olmakla birlikte, özellikle rüşvet, halktan vergi adında haksız yere para alınması ve yolsuzluk gibi suçlarla mücadelede diğer bölgelerden farklı bir uygulama söz konusu değildi. Nitekim Mustafa Paşa ile ilgili soruşturma ve kovuşturma oldukça hassasiyetle yürütüldü.

Rüşvet ve yolsuzlukla mücadele, Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen önemli hususlardandı. Fermanda, son yüz elli yıllık dönemde çeşitli gaileler yüzünden devletin ve halkın eski ihtişamlı ve zengin halini kaybedip güçsüzlük ve fakirliğe düştüğü tespiti yapıldıktan sonra bunun sorumluları olarak şeriata ve kanunlara uymayan yöneticiler gösterilmekte, bu durumun meydana getirdiği problemleri ortadan kaldırmak için muhtelif kanunî düzenlemelerin yapılması gerektiği tespitine yer verilmekteydi. Bu kapsamda bütün memurlara yeterli miktarda maaş bağlandığı, henüz tahsisat yapılmamış olanlar için de zamanla gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilerek şeriatın nefretle karşıladığı ve memleketin harap olmasına sebep olan rüşvet meselesinin çıkarılacak bir kanun ile bertaraf edilmesi temennisi dile getirilmekteydi.¹ Bu vaat doğrultusunda altı ay kadar sonra 1 Rabiulevvel 1256 (3 Mayıs 1840) tarihinde Ceza Kanunnamesi ilan edildi.² Kanunname muhtelif yönlerden Batı dünyasındaki düzenlemelerden yararlanılarak yerli hüküm ve uygulamaların da yer aldığı orijinal bir düzenleme idi.³ Bu kanunnamenin beşinci faslı rüşvet suçuna ayrılmış olup bu suçu işlemeye cüret eden şahsın aldığı paraya ve eşyaya el konulmasına, bir daha devlet hizmetlerinde istihdam edilmemesine ve üç sene müddetle kürek cezasına çarptırılması hükme bağlanmıştı.⁴

Tanzimat ile birlikte gerek Sultan Abdülmecid gerekse Mustafa Reşid Paşa başta olmak üzere Babiâli'nin etkili bürokratları rüşvetle mücadelede tavizsiz bir politika takip etmeye çalıştılar. Dönemin kudretli şahsiyetlerden olan ve uzun süre seraskerlik ve sadrazamlık görevlerinde bulunan Hüsrev Paşa, nazırlık ve valilik görevlerinde bulunan Âkif Paşa, Nafiz Paşa, valilik yapan Giritlize Mehmed Paşa, Mehmed Hamdi Paşa gibi üst düzey devlet adamları rüşvet almak suçundan yargılanıp cezalandırıldılar.⁵ Bilhassa henüz kendilerine

¹Ferman, *Takvim-i Vekayi'nin*, 187. sayısında yayımlanmıştır.

²Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1940, s. 221-232; Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, Ankara 1989. Özellikle 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rabia Beyza Candan, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, I/1 (2015), 63-81.

³Bu dönemde yapılan hukukî düzenlemeler, taraftan mevcut hukukî yapının daha modern şekilde tedvin edilmesi ihtiyacını gidermek maksadıyla başta Fransa olmak üzere Batı hukukunda meydana gelen büyük gelişmenin etkisi altında tanzim edildi. Metodolojik olarak Batı usullerinden yararlanılsa da arazi ile ilgili kanunname ve medeni kanun olan Mecelle millî kaynak ve ihtiyaçlara göre düzenlenmişken ticaret, deniz ticareti, ticaret muhakemesi usulü, hukuk muhakemeleri usulü ve ceza muhakemeleri usulü kanun ve nizamnamelerinin esası Fransa'dan alınmıştı. Bununla birlikte çeşitli Batı Avrupa ülkelerinin mevzuatlarından da etkilene söz konusu olmuştu. Ayrıntılar için bkz. Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu), "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1940, s.139-209; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK Yay., Ankara 1996; Mehmet Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul 2015;

⁴Ceza Kanunnamesi'nin beşinci faslı için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yay., Ankara 1985, s. 307.

⁵Konuya dair derli toplu bir değerlendirme için bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul 1985, s. 278-289. Vaka çalışmaları bağlamında yapılan bazı araştırmalar için bkz. Yüksel Çelik, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, TTK Yay., Ankara 2013, s.383-399; Cengiz Kırılı, *Yolsuzluğun İcadı, 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, Verita Yay., İstanbul 2015; Erdoğan Keleş, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/38 (2005), 259-280; Abdullah Saydam, "Edirne'de Tanzimat'ın İlk Ayları ve Vali Nâfiz Paşa'nın Muhakemesi", *History Studies*, XII/ 5 (2020), 2557-2576; aynı yazar, "Tanzimat Döneminde Rüşvetle Mücadele: Âkif Paşa'nın Muhakemesi", *History Studies*, XIII/1 (2021), 165-185; Ebubekir Keklik, "Akif Paşa'nın Yargılanması: Tanzimat'ın Uygulanması mı, Siyasî Bir Hesaplaşma mı?", *DTCF Dergisi*, LXI/2 (2021), 747-773.

maaş tahsis edilmemiş olan, masraflarını halka tevzi edilen vergilerle karşılayan kaza müdürlerinde bu tür suçlara karışanların oranları daha fazla idi. Bununla birlikte Babiâli'nin rüşvetle mücadelede gösterdiği aşırı titizlik iki tür davranış biçimini ortaya çıkardı: Birincisi rüşveti hediye, borç gibi meşru kılıflara sokmak; ikincisi ise suç işlemediği halde varlığından rahatsızlık duyulan devlet adamlarına iftira atmak.⁶

Çalışmamıza konu olan Cizre Kâimmakamı Mustafa Paşa bu ikinci grupta yer alan devlet adamlarından idi. O, Cizre'ye tayin edildiğinde bölgede Tanzimat ilkelerinin ilk defa uygulanmasına karar verilmişti. Ancak bir yıl bile olmadan görevden ayrılmak durumunda kaldı. Bu süreçte defalarca tahkikat ve muhakemeye maruz kaldı. Soruşturma ve yargılama işini öncelikle Cizre Liva Meclisi üstlendi. Tanzimat döneminin önemli teşkilâtlanma hamlelerinden biri olan nizamiye mahkemelerinin henüz kurulmadığı, kadı mahkemelerinin de etkinliğinin daraldığı bu sırada bir ara formül olarak azaları arasında kadı / naip ile müftünün de bulunduğu idare meclisleri kazaî işlemler de yapmaya başladılar. Henüz bürokratik işleyişin tam anlamıyla tanzim edilememesi sebebiyle zaman zaman farklı uygulamalar da söz konusu olabilmekteydi. Nitekim aşağıda ayrıntılı biçimde izah edilceği üzere Mustafa Paşa'ya yönelik bazı suçlamalar Mardin Kazası Meclisi tarafından, hatta Pervari Nahiye Meclisi tarafından soruşturulmuş idi. Cizre Meclisi, bu meclisler tarafından yapılan tahkikatı yeterli görerek mazbatasında onlara atıfta bulunmakla yetinmişti. Yine sancaklar arasında bir hiyerarşi yok iken Mustafa Paşa hakkında Cizre'de hazırlanan mazbata önce Diyarbekir Liva Meclisi'nde, sonra da Kürdistan Eyaleti'nin üst düzey yönetiminin teşkil ettiği mecliste ele alınmıştı. İdare meclislerinin bütün üyeleri hukukçu değildi ama bazı mazbatalarda meclis huzurunda şer'î mahkemenin toplandığının belirtilmesi, yargılama işlerinin şer'î usul ve kurallara göre kadıların / naiplerin etkili olduğu bir şekilde gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Örnek verecek olursak bir mazbatada şöyle denilmektedir: "Meclis-i bendegânemizde mâ'kûd meclis-i şer'de terâfu' olundukta..."⁷ Bir mahkeme ilâmında ise şu ifadeler yer almaktadır: "Diyarbekir Meclisi'nde cümle a'zâ-yı meclis hâzır oldukları hâlde 'akd olunan meclis-i şer'-i âlîde..."⁸

Eyalet ve sancak meclislerinde hazırlanan defterler, belgeler, mazbatalar daha sonra Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmekteydi. Bu meclis yasama, yargı ve yürütme alanında oldukça geniş yetkilerle donatılarak tam bir reform meclisi işlevi görmektedir. Yargılamadan teftişe, danışmanlıktan kanun hazırlamaya kadar çok geniş bir alanda faaliyet göstermesi sebebiyle ağır iş yükü altına girmesi kaçınılmaz olarak bir takım değişikliklere gidilmesine yol açtı. Bu sebeple 1854 yılında Meclis-i Tanzimat kurularak yasama yetkisi ile hükümet üyelerini yargılama yetkisi bu meclise bırakıldı. Böylelikle Meclis-i Vâlâ 1854 – 1861 arasında yargı görevini tek başına üstlendi. 1861 yılında iki meclis tekrar birleştirildi ise de 1868 yılında Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşu ile merkezî yönetimin yasama ve idarî fonsiyonları buraya aktararak Meclis-i Vâlâ, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye adlarıyla en üst yargı organı kimliğini kazanarak şimdiki Yargıtay'ın temelini teşkil etti.⁹

Merkezî idaredeki bu değişim doğal olarak vilayetlere de sirayet etti. Batı tipi yargı organları teşkil ederek şer'îye mahkemelerinin faaliyet alanı iyice sınırlandırılarak nizamiye mahkemeleri adıyla yeni kurumlar oluşturuldu. Gerek geleneksel hukuk kaynaklarından tedvin edilen gerekse Batı'dan esinlenilerek çıkarılan

⁶ Meselâ Vecîhî Paşa hem Bosna hem de Ankara valilikleri sırasında ciddî anlamda rüşvet ve yolsuzluk suçlamasına maruz kalmış, yapılan yargılama neticesinde beraat etmişti. Bkz. Zafer Gölen, "Bosna Valisi Mehmed Vecîhî Paşa'nın Muhakemesi", *Belleten*, LXXVI/277 (2012), 849-877; Abdullah Saydam, "Tanzimat Döneminde Yolsuzlukla Suçlanan Bir Vali: Mehmed Vecîhî Paşa", *History Studies*, XII/2 (2020), 595-618.

⁷ BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-95 (17 Şaban 1266/28 Haziran 1850).

⁸ BOA, MVL, nr. 232/8, Lef-3 (13 Rabiulahir 1266/26 Şubat 1850). Taşra birimlerindeki idare meclislerinin kuruluşu, çalışma prensipleri, gelişmesi, ortaya çıkan problemler hk. bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yay., İstanbul 1985; Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", *History Studies*, VI/6 (2014), 253-280; Sadık Fatih Torun, "Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXV/60 (2016), 157-174.

⁹ Meclis-i Vâlâ'nın oluşumu ve değişim süreci ile çalışma prensipleri hk. bkz. Mehmet Seyitdanlioğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay., Ankara 1994.

kanunlar ile ilgili yargı mercii bu mahkemeler oldu. Hatta adı mahkeme olmasa da bu işlevi görmek üzere kurulan bazı meclisler bu tür yapılanmanın ilk örneklerini oluşturmaktaydı. Örnek vererek olursak; sarraflar arasındaki uyuşmazlıklara bakan Meclis-i Muhasebe, liman reislerinin başkanlığında kurulan ve deniz ticaretinden doğan uyuşmazlıklara bakan Liman Odası, ticarî nitelikteki ihtilaflara bakan Meclis-i Ticaret gibi kurumlar da bir yönüyle ihtisaslaşmış mahkemeler gibi faaliyet gösterdi. Şüphesiz Tanzimat dönemindeki birçok yenilik gibi nizamiye mahkemelerinin oluşumu ve yaygınlaşması zamanla mümkün oldu. Dolayısıyla Ceza Kanunnamesi 1840 yılında kabul edildiği halde kanunun kapsama alanına giren suçlarda mahallî idare meclislerinin görevlendirilmeleri şaşırtıcı değildi.¹⁰

İnceleme konusu olarak ele alınan Mustafa Paşa'nın muhakemesi işi, Cizre Sancağı ile Kürdistan Eyaleti'nde Tanzimat uygulamalarının henüz başlatıldığı, doğal olarak nizamiye mahkemelerinin kurulmadığı bir dönemde gerçekleşti. Dolayısıyla bütün süreç, idare meclisleri marifetiyle, buralarda kurulan şer'î mahkemeler vasıtasıyla yürütüldü. Yargılama aşamasında 1840 Ceza Kanunnamesi'nde yer almayan hususlarda şer'î mahkemelerin usul ve esasları dikkate alındı. Bir bakıma bu yaklaşım ile hukukî işlemlerde boşluk oluşması engellendi. Öte yandan bu dava kapsamında Mustafa Paşa'nın süratle azledilmesi, iddiaların en başından itibaren ciddiyetle ele alınması, zaman zaman yetkili makamların şüphe belirterek daha fazla titizliğin gösterilmesini sağlamaları dikkat çekici hususiyetlerdir. Araştırma konusunun bu yönleriyle özgün veriler içerdiği ve alan araştırmalarına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Çalışmanın yöntemi doküman incelemesine dayalı olup esas kaynağını Osmanlı arşivlerindeki belgeler oluşturmaktadır. Konuyla alakalı belgelerin temini, okunması ve analizi yapıldıktan sonra gerekli sentezleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Raporlama sürecinde olayların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla olabildiğince kronolojik gelişmelere dikkat edilmiştir. İhtiyaç hissedilen noktalarda ikincil kaynaklara müracaat edilmiştir.

1. Mustafa Paşa'nın Cizre'ye Kâimmakam Tayin Edilmesi

Bedirhan Bey isyanını başarıyla bastıran Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, bölgede yeni bir idarî yapılanmayı hükümete teklif etti, hatta düşüncelerini anlatmak üzere İstanbul'a gitti. Osman Paşa'nın önerileri doğrultusunda 2 Aralık 1847 tarihinde Kürdistan eyaleti kurularak valiliğine Musul Valisi Esad Paşa getirildi. Yeni eyaletin Diyarbekir, Hakkâri, Van, Muş ve Cizre sancaklarından teşekkül etmesi kararlaştırıldı. Böylelikle daha önce kaza statüsünde olan Cizre sancak statüsüne yükseltilirken bağlı kazaların da Cizre, Mardin, Hacıbheham ve Bohtan olması uygun bulundu. Yeni sancağın kâimmakamlığına bölgeyi yakından tanıyan, daha önce Diyarbekir ile Mardin'de görev yapan mirimirandan Van Kâimmakamı Mustafa Paşa getirildi. Mustafa Paşa'ya gönderilen tayin emrinde, halefinin gelmesinden sonra devir – teslim işlemlerini icra ederek Cizre'ye gidip görevine başlaması, Esad Paşa'nın kararları ve tembihleri doğrultusunda vazife yapması emredildi.¹¹

Cizre gibi Tanzimat ilkelerinin henüz uygulanmaya başladığı yerlerde yeni usuller doğal olarak tedricen devreye sokuldu. Bu yüzden bazı konularda kadim düzenin devam ettirildiği görülmektedir. Meselâ bölgede iltizam usulü ile vergi toplanmasına devam edilmekteydi, fakat Mustafa Paşa ihalelerin liva meclisi marifetiyle müzayede usulüyle ve aleni olarak yapılmasına titizlik gösterdi. İhaleyi kazanan mültezimin uyması

¹⁰Bu dönemde yargı organlarının değişim süreci hakkında bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004; Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu - Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004; İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/3-4 (2008), 57-111; Kadir Acar, "Osmanlı'da Taşra Meclislerinin Mülki ve Hukuki Görevlerinin Ayrılması" *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, II/2 (2015), 1-21; Sertaç Demir, "Tanzimat Reformlarının Hukuk Sistemindeki İlk Örneği: 1840 Ceza Kanununun Kastamonu Muhassıllık Meclisinde Tatbiki" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIX/1 (2024), 47-80.

¹¹BOA, A. MKT, nr. 103/28 (Arkada 27 Zilhicce 1263/6 Aralık 1847 tarihi kayıtlıdır).

gereken şartlar bir zabıtname ile tescil edilmekte, bir nüshası mal sandığına muhafaza edilirken bir nüshası da mültezime verilmekteydi. Örneğin Cizre Meclisi tarafından yapılan müzayede neticesinde aşârın tahsiline ilişkin olarak mültezime verilen bir zabıtnamede uyulacak şartlar şu şekilde sıralanmaktaydı: Mahsul tarlada iken onda bir hesabıyla öşür alınması. Kile ile ödeme yapmak isteyenlere zorluk çıkarılmaması. Şehir kenarındaki ve köylerdeki hanelerin içerisinde bulunan ağaçların meyvelerinden öşür alınmaması. Bağ, bahçe ve bostanlarda yetiştirilen bütün meyve ve sebzeden belde rayicine göre öşür tahsili lazım ise de aynen veya bedelen tahsili şıklarının kaza meclislerine havale olunması. Öşür olarak alınan malların mevsiminde olmak kaydıyla depoya veya en yakın pazar yerine köylü tarafından bir kere ücretsiz nakledilip bundan başka mahallelere nakil hususunun teklif olunmaması. Mültezimlerin zamanı geldiğinde ihale taksitlerini Cizre Emval Sandığı'na tamamen teslim etmeleri, edemedikleri takdirde nizamname gereğince gecesi beşer kuruştan gecikme bedeliyle beraber tahsil olunması. Ürün sahiplerinin de mallarını mültezim ile adamlarından saklamamaları. Kurallara aykırı hareket edenlerin Ceza Kanunnamesi hükümlerine göre cezalandırılmaları.¹²

Mustafa Paşa, halkın güvenliğine yönelik olumsuzlukların yaşanmamasına büyük önem veren bir devlet adamı idi. Bilhassa yılda iki defa yer değiştiren göçebe aşiretlerin yerleşik ahaliye yönelik saldırılarını bertaraf etmek için yoğun çaba harcadı. Bu faaliyetleri sırasında geçmiş yılların aksine halka iyi davranıp masrafları onlara yüklemeyerek olumlu bir izlenim bıraktı. Meselâ Şam ve Halep tarafından hareket ederek Urfa havalisini yağmalayan Aneze aşireti mensuplarının Nusaybin'e hücum etme ihtimaline karşı ahali ileri gelenleri, mahsullerinin tarlalarda olduğunu, eşkiyaya karşı korunmaya muhtaç bulunduklarını belirterek Mustafa Paşa'dan yardım istemişlerdi. Bunun üzerine Paşa, bir miktar askerle Nusaybin tarafına geçti ve iki ay kadar çadırlarda ikamet etmek suretiyle muhtemel eşkiya saldırısına karşı tedbirleri artırdı. Böylelikle bölgede herhangi bir yağma ve çapul olayının yaşanmasını önledi. Önceden bu tür askerî faaliyetlerde yapılan harcamalar halktan tahsil edilirken böyle bir şeyin yapılmaması, masrafların tamamen devlet tarafından karşılanması, farklı adlar altında bir akçe bile talep edilmemesi ahali tarafından memnuniyetle karşılandı.¹³ Paşa, özellikle halkın yıllardan beri katlanmak zorunda kaldığı mirlerin / beylerin şiddet ve baskıya dayalı yönetimlerine mukabil devletin iyi niyetli, şefkatli ve hakkaniyete dayalı idaresini göstermeye çalıştı. Ancak kendisi, tam da bu işlerde kanunlara ve fermanlara uymadığı gerekçesiyle hükümete şikâyet edildi.

2. Mustafa Paşa Hakkındaki Şikâyet Konuları

Mustafa Paşa, göreve başlamasından bir süre sonra bazı kanunsuz işlemler ve zulümler yaptığı yolunda şikâyetler ile karşı karşıya kaldı. Hakkındaki başlıca suçlamalar şunlardı: Nasturî taifesine zulüm yapması, mukataaları yerli ileri gelenlerle ortaklık kurup usule aykırı şekilde ihale ederek menfaat sağlaması, mültezimlerin mahsulün yarısını aynî olarak alıp kalanı için yüksek bedel belirleyerek nakden almalarına göz yumması, Musul'da hane başına elli kuruş vergi alınmasına mukabil Cizre'de seksen beş kuruş vergi alınması, mülga bazı vergilerin alınmaya devam edilmesi, reayanın angarya olarak odun ve saman nakli gibi işlerde ücretsiz kullanılması. Babiâli'ye çeşitli kanallardan iletilen bu şikâyetler hakkında Kürdistan Eyaleti Valisi Esad Paşa'ya bilgi verilerek gereğini yapması istendi. Esad Paşa da Cizre Meclisi'nin iddialar hakkında kapsamlı tahkikat yaparak kendisine izahat vermesini emretti.¹⁴

¹²BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-34, 35. Bu verginin kapsamı ve Tanzimat döneminde tahsilatında yapılan değişiklikler hk. bkz. Mehmet Karakaş, *Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

¹³BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-36 (Nusaybin ileri gelenleri tarafından hazırlanan 27 Zilhicce 1264/24 Kasım 1848 tarihli mazbata).

¹⁴BOA, İ.MVL, nr. 131/3493, Belge no:1, 2; 188/5680, Lef-23.

Cizre Meclisi, Mustafa Paşa'nın katılmadığı, Naip Mehmed Esad Efendi'nin başkanlık yaptığı bir dizi çalışma neticesinde hazırladığı mazbatada iddiaların özellikle vergi kısmı üzerinde ağırlıklı olarak durdu. Mazbatada sancakta uygulanan vergi düzenlemeleri hakkında şu bilgilere yer verildi: Meclis tarafından senelik vergi, hanelerin sayımı yapıldıktan sonra ahalinin ticaret, ziraat ve temettüleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu şekilde hane başına Cizre kazasında yetmiş üç buçuk, Bohtan kazasında altmış sekiz, Hacıbehram kazasında altmış beş ve Mardin kazasında altmış dokuz kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır. Hanelere isabet eden vergi miktarı da ahalinin varidatları ile hal ve tahammülleri esas alınarak yedi sınıf üzerinden belirlenmiştir. Tespit edilen miktardan bir akçe fazla ya da noksan olmaksızın tahsilat yapılmaktadır. İhtisap vergisi önceki kâimmakam olan Emin Paşa tarafından maktu olarak iltizama verilmiştir. Vergi için görevlendirilen bir tahsildar, "ücret-i kadime" namıyla birkaç kuruş almış, durumun öğrenilmesi üzerine Mustafa Paşa tarafından söz konusu kişiye layık olduğu ceza verildikten sonra başka yere sürgün edilmiştir. Öşür tahsil edilmesi hususunda daha önce mültezimler tarafından bazı kanunsuz tutum ve davranışlar meydana gelmiş ise de meselenin öğrenilmesi üzerine mahsulün tahmini için her nahiye ve köye meclis azalarından birer kişi gönderilmiştir. Mahallinden ilgililerin de katılımıyla onda birlik şer'î aşarın keşif ve tahmini yapıldıktan sonra mültezimlere bildirilerek bu konuda herhangi bir kimseye zulüm yapılmaması tembihlenmiştir. Meclis mazbatası, Mustafa Paşa'nın bütün bu konularda kanun ve fermanlardan bir adım ayrılmayarak, ahalinin refah ve asayişinin korunmasına gayret gösterdiğini, rivayet edildiği şekilde bir usulsüzlük ve uygunsuzluk meydana getirmediğini, getirmiş olması durumunda meselenin süratle valilik makamına arz edileceğini ifade ederek sona ermiştir.¹⁵ Meclisin, Sadaret tarafından gönderilen yazıda yer alan Nasturî taifesine zulüm yapıldığı, iltizamları Mustafa Paşa ile mahalli hanedan mensuplarının müştereken aldıkları ve angaryanın sürdürüldüğü yönündeki iddialara cevap vermemesi dikkat çekmektedir.

Babîlî, Cizre'deki çalışmaların sonucunu beklemeden Aralık 1848 başlarında Mustafa Paşa'nın azline ve yerine Mehmed Mesrûr Ağa'nın tayin edilmesine karar verdi. İddiaları görüşen Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan 20 Muharrem 1265 (16 Aralık 1848) tarihli mazbatada, bölgede Tanzimat ilkelerinin uygulanmaya çalışıldığı bir sırada bu tür hareketlerin pek çirkin şeyler olduğu vurgulanarak adaletin tesisine, kimseye zulüm ve haksızlık yapılmamasına dair olan emir ve kanunların uygulanmamasına sebebiyet veren böyle hareketlerin tahkik ve tetkik edilerek gerekli cezaî işlemlerin yapılması gerektiği tespitine yer verildi. Bu maksatla Esad Paşa'ya, Mustafa Paşa'nın yaptığı rivayet olunan zulüm ve hareketlerin sahih olup olmadığının etraflıca araştırılması, elde edilecek bilgilere göre muhakemesi icap edenlerin tevkif olunarak gereğinin yapılması ve teferruatının süratle İstanbul'a bildirilmesi kararlaştırıldı.¹⁶ Padişahın da alınan kararları tasdik etmesinden sonra Sadrazam tarafından, gerek Cizre'de ve gerekse idaresi altındaki diğer mahallerde böyle tutum ve davranışların olmamasına dikkat etmesi hususunda Esad Paşa'ya etkili bir mektup yazılması uygun görüldü.¹⁷

Bu sıralarda muhtelif kaza ve sancaklardan yöneticilerin zulüm ve haksızlık yaptıklarına, vergi adıyla ilave tahsilat yapıp rüşvet alındığına dair şikâyetlerin yoğunlaşması sebebiyle Babîlî, bir taraftan vali ve kâimmakamlara memleket çapında adaletin tesisine yönelik emirnameler gönderirken bir taraftan da tatbikatı denetlemek üzere teftiş memurları görevlendirdi. Yapılan çalışmaların gerekçesi şöyle izah edildi: Padişahın düşüncesi daima adaletin tesisi ve her türlü mezalimin defedilmesi olup bütün ahalinin nimetlere kavuşması, asayiş ve istirahatlarının yerinde olmasıdır. Bunun için mülkiye memurlarının her hareketlerini fermanlara ve kanunlara uygun şekilde tatbik etmeleri lazım gelmektedir. Ancak ara sıra bazı mahallerde zulüm, işkence ve eziyet gibi şeyler meydana geldiği rivayet olunmaktadır. Bundan sonra hiçbir şekilde böyle

¹⁵BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-27.

¹⁶BOA, İ.MVL, nr. 131/3493, Lef-1 (Meclis-i Vâlâ'nın 20 Muharrem 1265/16 Aralık 1848 tarihli mazbatası).

¹⁷BOA, İ.MVL, nr. 131/3493, Lef-2 (26 Muharrem 1265/22 Aralık 1848 tarihli arz tezkeresi ve 1 Safer 1265/27 Aralık 1848 tarihli irade).

haksızlıkların meydana getirilmemesi, aksine harekete cüret edenlerin gerekli tahkikattan sonra şiddetle cezalandırılmaları icap etmektedir. Suçu sabit olanların isimlerinin, diğer memurlara ibret vesilesi olması bakımından, *Takvim-i Vekayî*'de ilan edilmeleri uygun görülmektedir.¹⁸

Hükümet bununla yetinmeyerek Tanzimat ilkelerinin daha etkili olarak denetlenebilmesi maksadıyla memleketin her yanında askerî personelin bulunmasını dikkate alarak ordu müşirlerine, bizzat veya zâbitlar marifetiyle memleket idaresinin gözetlenmesini, görülecek olumsuzlukların ve aksaklıkların bildirilmesini emretti. Konuyla ilgili olarak bir Meclis-i Vâlâ mazbatasında şöyle denilmektedir: “Bazı umûr-ı mülkiye me'mûrlarının mugâyir-i Tanzîmât-ı hayriye hâl ü hareketleri vukû' bulduğu halde garaz u avzdan ârî Dersaadet'e iş'ârı hususunda ordu müşirlerine geçende me'zûniyet ve me'mûriyet-i hâfiye verildiği... (malumdur).”¹⁹ Seraskerlik makamı tarafından kendisine gönderilen gizli emirnameyi alan Anadolu Ordusu Müşiri Mehmed Reşid Paşa, bölgede bulunan bütün ümera ve zabıtana, memleketin ahvaline ve memurların hareketlerine dair işitilen ve görülen kanunsuz hareketlerin, bir garaz ve husumet duygusuna kapılmaksızın doğrudan doğruya ihbar edilmesine ilişkin mahrem yazılar gönderdi. Bu kapsamda değişik kaynaklardan gelen bilgilere göre, Cizre sancağında yaşayan ahaliye çeşitli şekillerde zulüm ve haksızlıklar yapılmaktaydı. Bunun üzerine Reşid Paşa; şimdiye kadar yaptığı nasihat ve tembihlere kulak asmayan, rüşvet ve irtikâbı fırsat olarak gören, böylelikle ahaliyi tahammül edilemez derecede zulüm ve baskı altına alarak perişan eden memurlardan birinin Cizre Kâimmakamı Mustafa Paşa olduğunu 14 Ocak 1849 tarihli bir yazı ile Seraskerlik makamına bildirdi. Mustafa Paşa'nın şimdiye kadar halktan almış olduğu rüşvet ve sair eşyanın yapılacak muhakeme sonucunda sahiplerine mutlaka geri verilmesini, aksi takdirde ahalinin giderek daha da perişan duruma düşeceğini özellikle ifade etti.²⁰

Reşid Paşa'nın sözü edilen yazısının ekinde yer alan layihada Mustafa Paşa'nın; Bohtan kazasının iltizamını Zülfikâr adlı biriyle ortak olarak aldığı, bu şahsın halktan fazla vergi alması yüzünden zulme dayanamayan insanlar tarafından katledildiği; Aneze aşiretinden aldığı rüşvet karşılığında aşireti koruyup kolladığı bu sebeple aşiretlerin rast geldikleri köyleri yağma ve harap ettikleri; nahiye ve aşiretlere ağa tayin edilenlerden yirmi - otuz bin kuruş aldığı, ağaların da verdikleri parayı ahalinin vergilerine ekledikleri; bütün bunlardan dolayı Cizre ve havalisinde yaşayanların perişanlık içerisinde düştikleri uzun uzun anlatılmaktaydı.²¹

Babiâli, Reşid Paşa'nın belirttiği iddialar üzerine öncelikle Mustafa Paşa'yı görevden aldı. Meseleyi müzakere eden Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Hass-ı Meşveret, konu hakkında ayrıntılı tahkikat yaptırılmasına, rivayetlerin sahil olmaları durumunda usulüne uygun biçimde muhakemenin icra ettirilmesine karar verdi. Ayrıca bu tarihlerde özel bir görevle bölgeye gidecek olan Meclis-i Vâlâ Evrak Müdürü Birinci Muavini Mehmed Esrâr Efendi'nin yürütülecek tahkikatta görevlendirilmesi de kararlaştırıldı.²²

İstanbul'da bu çalışmalar yürütülürken yeni kâimmakam olarak tayin edilen Mesrûr Ağa Cizre'de göreve başladı. Usul gereğince Mustafa Paşa ile devir-teslim işlemini gerçekleştirdi. Mustafa Paşa'nın zimmetinde bir akçe bile olmadığını belirledi.²³ Bu sırada Esad Paşa, Mustafa Paşa'nın yolsuzluk iddiaları ile ilgili olarak kendisine iletilen belgelerin birer suretini adamı Osman Efendi vasıtasıyla Cizre'ye göndererek iddiaların gizli ve açık şekilde, büyük bir titizlikle tetkik edilmesini emretmişti. Mesrûr Ağa başkanlığında toplanan Cizre

¹⁸BOA, İ.MVL, nr. 139/3842, Lef-4.

¹⁹BOA, İ.MVL, nr. 139/3842, Lef-5.

²⁰BOA, İ.MVL, nr. 139/3842, Lef-4.

²¹BOA, İ.MVL, nr. 139/3842, Lef-1.

²²BOA, İ.MVL, nr. 139/3842, Lef-3, 5, 7; nr. 141/3911, Lef-1, 2. Esrâr Efendi'nin asıl görevi Anadolu Ordusu'nun sorumluluk dairesinde kurulması önerilen eyalet meclisinin teşekkülüne ilişkin hazırlıkları ve planlamaları yürütmektir. Alınan kararlar Reşid Paşa ile Esad Paşa'ya da bildirildi. BOA, HR.SYS, nr: 2934/17, Lef-1.

²³BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-46 (Cizre Sancağı Kaimmakamı Mesrûr Ağa'nın 29 Cemaziyevvel 1265/22 Mayıs 1849 tarihli yazısı).

Liva Meclisi tarafından bütün belgeler inceledikten sonra sancağa bağlı kaza, nahiye ve köylerden ilgililer ifade vermeye davet edildi. Osman Efendi de hazır olduğu halde yapılan müzakereler sonucunda, Mustafa Paşa'nın hiçbir kanunsuz işlem yapmadığına karar verildi.²⁴

Esad Paşa, Cizre sancağı kaza ve nahiyelerinde ağalık ve muhtarlık görevlerinde bulunan veya bölgede söz sahibi olan kişilerden cinayet, gasp ve vergiye muhalefet gibi sebeplerden dolayı suçlu görünerek Mustafa Paşa tarafından tutuklanıp Muş'a gönderilen ve bundan dolayı kendisine hasım olan otuz üç kişiden de iddia konusu suçlamaları soruşturdu. Bu kişiler kendilerinden fazla akçe, rüşvet, hediye ve saire alınmadığını, usulsüz tek kuruş vermediklerini, hatta bazıları normal vergilerini de henüz ödemediklerini beyan ettiler. Ancak bu aşamada hükümet her türlü şaibeden uzak, tartışmasız bir tahkikat ve yargılama istediğinden Esad Paşa; Muş'a gelen Esrâr Efendi ile görüşerek muhakeme sürecini yürütmek üzere bütün evrak ve defterleri kendisine teslim etti.²⁵

3. Mustafa Paşa'nın Muhakemesi

Esrâr Efendi, kendisine teslim edilen dosyaları inceledikten sonra Reşid Paşa'ya 19 Temmuz 1849 tarihli bir yazı gönderdi. Yazıda; Mustafa Paşa hakkındaki tahkikatı hakkaniyete uygun olarak yürütmenin görevi olduğunu, Muş'ta tutuklu bulunan şahıslardan hiç birinin Mustafa Paşa aleyhinde ithamda bulunmadıklarını, Esad Paşa'nın mahsus memur göndererek Cizre'de yaptırdığı soruşturmada da suçlamaların iftira kabilinden olduğunun beyan edildiğini, ancak oradaki tahkikatın pek de usule uygun şekilde yapılmadığını, muhakemenin her türlü şüpheden, garaz ve husumetten arındırılmış biçimde yürütülmesinin Padişah'ın arzusu olduğunu belirtti. Muhakemenin eyalet meclisinde Mustafa Paşa ile birlikte belgelerde adı geçen yöneticilerin, bütün bu iddia ve rivayetleri ortaya atan kişilerin huzurunda alenî şekilde yapılması gerektiğini ifade etti. Bu sebeple iddiaları rivayet eden şahısların isim ve şöretlerini, nerelerde bulunduklarını, ne tür adamlar olduklarını açıklayan pusula ile kendilerinin süratle nezdine gönderilmesini, ayrıca varsa diğer malumatın da bildirilmesini arz etti.²⁶

Reşid Paşa, Esrâr Efendi'ye yazdığı cevabî yazıda; bahsedilen hususlardaki bilgileri, daha önce Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı olup yakın zamanda İstanbul'a gitmiş olan Ferik Emin Paşa'dan aldığını, Muş'ta tutuklu bulunan ağaların eski Cizre Mütesellimi Bedirhan Bey'in akrabaları olduklarını, hemşerilikten dolayı Mustafa Paşa hakkında olumlu şahitlikte bulunduklarını, keyfiyeti tetkik etmek üzere Mirliya Ali Paşa'yı görevlendirdiğini, ondan gelecek evrakın beklendiğini, Ferik Emin Paşa'nın muhakeme sırasında Cizre'de bulunmasının Padişah'ın onayına bağlı olduğunu bildirdi.²⁷

Süreci hızlandırmak isteyen Esrâr Efendi, Reşid Paşa ile görüşmek üzere Erzurum'a gitti. Görüşme sırasında Reşid Paşa, Cizre'de yapılan tahkikatın ne şekilde başlatılıp nasıl yürütüldüğünün meçhul olduğunu belirtti. Ayrıca Anadolu Ordusu'nun muhasebe işlerine bakmak üzere özel görevle Muş üzerinden Diyarbakir'e giden Şâkir Efendi'nin kendisine anlattığı bilgileri de aktardı. Şâkir Efendi'nin söylediğine göre; meselenin tahkikine başlanmış ise de Mustafa Paşa'nın taraftarları Ceza Kanunnamesi'nde rüşvet veren ile alanın eşit şekilde cezalandırılacağına hükmedildiğini, davacılar ile şahitlerin İstanbul'a çağrılarak Meclis-i Vâlâ'da tekrar muhakeme kılınacağı yolunda söylentiler yayarak iddia sahiplerinin söylediklerinden

²⁴BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-47 (29 Cemaziyelevvel 1265//22 Mayıs 1849 tarihli Cizre Meclisi Mazbatası).

²⁵BOA, A.MKT, nr. 214/65, Lef-1 (Esad Paşa'nın 28 Şaban 1265/19 Temmuz 1849 tarihli olarak Sadaret'e yazdığı yazı). Muş hapishanesinde tutuklu bulunan ve çoğunluğu Pervari nahiyesinden olmak üzere Bohtan, Hacıbehram, Erüh ağalarından olan otuz üç kişinin isim listesi, A. MKT, 214/65, Lef-5'te yer almaktadır.

²⁶BOA, A.MKT, nr. 214/65, Lef-3 (Esrâr Efendi'nin Muş'tan Mehmed Reşid Paşa'ya yazdığı 28 Şaban 1265/19 Temmuz 1849 tarihli yazı); İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-50.

²⁷BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-52 (Reşid Paşa'nın Esrâr Efendi'ye yazdığı 7 Ramazan 1265/27 Temmuz 1849 tarihli yazı).

caymalarını sağlamışlardır. Mustafa Paşa da azil haberini duyar duymaz daha önce aldığı pek çok akçeyi sahiplerine geri vermiş, birazını da hazineye gelir kaydetmiştir. Ayrıca Mustafa Paşa ile Cizre'deki ileri gelen şahıslar ortaklaşa hareket ettiklerinden dolayı tahkikat ve muhakemeden bir şey meydana çıkmayacağı söylentisi vardır. Reşid Paşa, duyduklarının şuradan buradan işitilmeyip bazı dürüst insanlardan alınan bilgilere dayandığını, kendisinin devlet malından kimseye bir akçe kaptırmamak üzere gece gündüz dikkat ettiğini, ayrıca bütün bu hususlarda yakında İstanbul'a varacak olan Ordu Tahrirat Kâtibi Kerâmi Efendi ile eski Kürdistan Müftüsü Raşid Efendi'den de etraflıca bilgi alınabileceğini ilave etti.²⁸

Tahkikat kapsamında epeyce bilgi toplayan Esrâr Efendi, nihayet Mustafa Paşa'nın ifadesine başvurmayla karar verdi. Paşa, 3 Eylül 1849 tarihli ifadesinde aslen Bartınlı ve eski Musul Valisi müteveffa İnce Bayraktarzade Mehmed Paşa'nın yeğeni olduğunu, Bedirhan Bey'in adamı olduğuna dair herhangi bir belge veya senet çıkması halinde verilecek her türlü cezaya razı olduğunu,²⁹ beş yüz kuruş bile aldığının ortaya çıkması halinde ileri sürülen iddiaların cümlesini sahih kabul ederek daha fazla sorgulamaya gerek kalmadan verilecek bütün cezalara razı olduğunu, aslı olmayıp da hakikat dışı beyanlar olduğunun ortaya çıkması halinde haklarının iade edilmesini istedi.³⁰

Olayları yakından bilen Bohtan kazasının eski naibi Hafız Mehmed İzzet Efendi'nin verdiği bilgiler Mustafa Paşa'yı tamamen haklı çıkarmaktaydı. O, Zülfikâr adlı şahsın bir kuruşluk mukataası bulunmadığını, Bedirhan Bey'in yüzbaşılardan olduğundan zamanında kaza ahalisine çokça zulümler yapıp hayli adam katlettiğini, yeniden fesat çıkarmaya çalışması sebebiyle bir gece hanesinde kurşun ile öldürüldüğünü, katilin kimliğini ve cinayet sebebini ortaya çıkarmak üzere yaptıkları tahkikattan bir şey ortaya çıkmadığını, ağa tayinlerinde yirmi - otuz bin kuruş alındığı yolundaki iddiaların tamamen yalan olduğunu belirtti.³¹

Gerek açıktan gerekse gizli yollarla yapılan araştırmalar ilerledikçe Esad Paşa ile Esrâr Efendi, Mustafa Paşa'nın suçsuz olduğuna kanaat getirdiler. Bilhassa onun tarafından hapsedilmelerine rağmen Muş hapis-hanesindeki ağaların ifadeleri, diğer bilgilerle paralellik gösterdiğinden bu konudaki kanaatleri netleşmeye başladı. Ancak bu noktadaki önemli problem, Reşid Paşa'nın Mustafa Paşa'nın ağır suçlu olduğuna olan mutlak inancıydı. Bu yüzden Esad Paşa ile Esrâr Efendi, özellikle İstanbul'da bulunan Emin Paşa'nın gelip mahkemeye iştirak etmesine dair Sadaret'ten gelecek cevabı beklemekteydiler. Bu durum gerçekleşmeden "Mustafa Paşa'nın muhakemesinin icra olunduğuna veyahut şikâyetçisi olmadığına dair verilecek bir kararın Reşid Paşa'yı tatmin etmeyeceği endişesi hâkim idi.³² Zira gerek Emin Paşa gerekse Reşid Paşa bu konu üzerinde fazlaca iddialı ifadeler kullanmışlardı. Bundan dolayı tahkikat ve muhakeme işlemi sürdürüldü.

²⁸BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-60 (Reşid Paşa'nın 6 Şevval 1265/25 Ağustos 1849 tarihli olarak Seraskerlik makamına gönderdiği yazı); İ.DH, nr. 200/11402, Lef-2, 3, 4.

²⁹Hakikaten Mustafa Paşa ile Bedirhan Bey arasında amansız bir düşmanlık vardı. Mustafa Paşa'nın amcası Musul Valisi İnce Bayraktarzade Mehmed Paşa, Bedirhan Bey'in asi Yezidileri cezalandırmak maksadıyla Sincar'a girmesinden dolayı bu davranışı, kendi idaresindeki bir bölgeye müdahale sayarak tepki göstermişti. Mehmed Paşa'nın ısrarı ile Cizre kazası Diyarbakir'den ayrılarak Musul'a bağlanınca ikili arasında sonu gelmez bir çatışma meydana gelmişti. Taraflar birbirlerini sürekli olarak hükümete şikâyet etmişlerdi. Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s.72-85; Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802 – 1869)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010, s.55-124. Mustafa Paşa da doğal olarak amcasının safında yer aldı. O, amcasının 18 Ocak 1844 tarihinde vefat etmesi üzerine (BOA, İ.DH, 84/4237, Lef-4) İstanbul'a gitmiş, 1847 yılı başlarında bölge hakkında geniş bilgiye sahip olması ve halk nezdindeki şöhrati sebebiyle Diyarbakir Valiliği'ne tayin edilen Hayreddin Paşa'nın refakatinde bulunması uygun görülmüştü. BOA, İ.DH, nr. 133/6864; A.MKT, nr. 65/7. Bedirhan Bey'in isyanını bastırmak üzere yapılan askerî harekât sırasında Mustafa Paşa başıbozuk askerlerin başında olarak Anadolu Ordusu Kumandanı Osman Paşa'nın maiyetinde görev yaptı. Bedirhan Bey'in sığındığı kalenin kuşatılması sırasında sancaktarı şehit olunca sancağı bizzat alarak ileri atıldı. Bu hareketiyle askerî heyecana sevk etmesi meşhurdu. Gencer, "Bedirhan Bey Olayı", s.194-195.

³⁰BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-65 (Eski Cizre Sancağı Kâimmakamı Mustafa Paşa'nın 15 Şevval 1265/3 Eylül 1849 tarihli ifadesi). Mustafa Paşa'nın ifade metni oldukça ayrıntılı olup muhakeme safhasında aynı savunmayı yaptığından dolayı tekrar olmaması için burada oldukça özet verilmiştir.

³¹BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-64 (Bohtan Kazası Sabık Naibi Hafız Mehmed İzzet'in 15 Şevval 1265/3 Eylül 1849 tarihli ifadesi.)

³²BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-66 (Esad Paşa ile Mehmed Esrâr Efendi tarafından Sadaret makamına gönderilen 19 Şevval 1265/7 Eylül 1849 tarihli müşterek yazı.)

Esad Paşa, Mustafa Paşa hakkındaki yargılamanın öncelikle Cizre Livası Meclisi'nde oluşturulacak mahkemede yapılmasını uygun buldu. Kâimmakam Vekili Ömer Bey'e yolsuzluk ve rüşvet iddialarına ilişkin olarak isimleri geçen herkesin mahkemede ifade vermek ve davalarını takip etmek için davet edilmesini, haklarını ispat etmeleri halinde alacaklarının son akçesine kadar iade edileceğinin duyurulmasını, gizli veya açık yollarla her şeyin meydana çıkarılmasını emretti. Ömer Bey, Mardin, Hacıbehram ve Bohtan kazası müdürlerinden iddialarda isimleri geçenlerin veya davası olanların Cizre'ye gönderilmelerini istedi.

Cizre Meclisi'nde yapılan muhakeme sürecinde her bir iddia, Mustafa Paşa'nın yaptığı savunma ve varılan nihaî karar teker teker kayıt altına alındı. Varılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:³³

1264 (malî yıl olarak 1848-1849) senesi vergisinin hane başına eşit şekilde yetmiş üç buçuk kuruş olarak belirlenmesi: Mustafa Paşa, Cizre kazalarının eşit olarak vergilendirilmediğini; ahalinin ticaret ve temettülerinin dikkate alınarak Cizre kazası için hane başına yetmiş üç buçuk, Bohtan kazası için altmış sekiz, Hacıbehram kazası için altmış beş kuruş ve Mardin kazası için altmış dokuz kuruş vergi alınmasına meclis tarafından karar verildiğini; bütün yöneticilere herkesin mal ve tahammüllerine göre verginin taksim olumasını, tespit edilen miktardan bir akçe fazla alınmamasının müessir şekilde tembihlendiğini, bilgilerin o zamanlar valiliğe de iletildiğini beyan etti. Cizre Meclisi tarafından ifadenin doğruluğu tasdik edilmiştir.

Mülga ihtisap vergisi ile ağnam vergisinin alınmaya devam edilmesi, sancakta satılan mukataayı alanların kârı ile başkalarına satması, adamlarının bu işte hayli kâr edip bunu Mustafa Paşa'ya aktarması: Mustafa Paşa, ihtisap vergisi ile diğer mukataaların kendisinden önceki kâimmakam olan Emin Paşa tarafından taliplilerine ihale edildiğini, bu sırada ihtisap vergisinin de Cizreli Sama Anton'a dört bin elli kuruş bedel ile verildiğini, bilahare bu şahsın vazgeçmesi yüzünden asâkir-i nizamiye kasapbaşı olan Abdi ile ortağı Serkez'e aynı bedel ile ihale olunduğunu belirtti. Ayrıca kendi dairesinden hiçbir ağaya ve emektara mukataa verilmediğini iddianın külliyen yalan olduğunu ifade etti. Cizre Meclisi de ihalelerin Emin Paşa tarafında yapıldığını, mültezimlerin Mustafa Paşa'nın adamları olmadıklarını, iltizamdan Paşa'nın bir akçe bile menfaat elde etmediğini tasdik etmiştir.

Kaza, nahiye veya köylere gönderilen neferlerin mübaşiriye hizmeti adıyla para alması, hatta dairesinden on kadar adamın maaşlı olup kalanının bu şekilde istihdam edilmesi: Mustafa Paşa, bir tahsildarın fazla para aldığını ve layık olduğu ceza verildikten sonra bölgeden uzaklaştırıldığını, yirmi seneyi aşkın bir zamandır mirimiranlık rütbesi ile görev yapmakta olup defalarca sancak mutasarrıflıklarında bulunduğunu, vazife yaptığı hiçbir mahalde kanunsuz harekette bulunmadığını ve bir tek kişiyi dahi maaşsız istihdam etmediğini beyan etmiştir. Cizre Meclisi tarafından bu iddiaya ilişkin olarak yazılan şerhte mübaşiriye hizmeti alındığına dair bir haberin duyulmadığı, kimsenin de bu yönde şikâyeti olmadığı belirtilmiştir.

Onda bir oranında alınması icap eden aşârın yüzde yetmiş seksen oranında tahsil edilerek fazlalığın Mustafa Paşa'ya rüşvet olarak verilmesi, hatta bu tür nahiye ve köylerin aşâr ve vergi ihalelerinin ağalıklar ile birlikte satılması: Mustafa Paşa, aşârın tahsilinde önceden mültezimler tarafından kanuna aykırı davranıldığı yolunda haber aldığını, bunu önlemek için vergiye esas olan mahsullerin tahmini kapsamında nahiye ve köylere meclis ile mahkeme tarafından birer adam görevlendirildiğini, bu şahısların yanlarına mahallerinden de mihmandarlar katılarak cümle marifetiyle sahiplerinin de razı olacağı şekilde onda bir üzerinden öşür keşif ve tahmin ettirildiğini, mültezimlerin buna göre tahsilat yapmalarının sağlandığını, bu tür beyanların iftira olduğunu, bunu ileri sürenlerin cezalandırılması keyfiyetini Valilik makamının takdirlerine bıraktığını

³³ Muhakeme safahatı, iddialar esas alınarak madde madde bir deftere yazılmış, bu maddelerin üzerine de farklı mürekkeplerle Mustafa Paşa'nın savunması, iddialara ilişkin davacılar ile şahitlerin anlatımları, kâimmakamlığın ve meclis azalarının gizli veya açık yoldan yaptıkları incelemelerin sonuçları kaydedilmiştir. Burada defterdeki sıralama takip edilmeyerek konulara göre tasnif yapılmış, metinler tekrardan kaçınılarak büyük ölçüde sadeleştirilmiştir.

ifade etmiştir. Cizre Meclisi de yapılan tahkikat neticesinde belirtilen hususlarda Paşa'nın kanunlara aykırı herhangi bir hareketinin olmadığı tespitine yer vermiştir.

Davalardan kuruşta iki para alınması gerekirken daha fazla alınması: Mustafa Paşa, kanunen davalarda kuruşta iki para alındığını, bir parasının naip efendiye bir parasının da kendisine ayrıldığını, nizamaya aykırı olarak bir akçe bile almadığını söylemiştir. Cizre Meclisi de fazla harç alındığına dair bir şey duyulmadığını ve ihbar edilmediğini kayıt altına almıştır. Dolayısıyla iddialarda dile getirilen, çoğu zaman miktarı fazla gösterilen ve rüşvet olarak tanımlanan Mustafa b. Hacı Şemdin'den, Milli Aşireti Ağası Şeyhmus'tan, Ömeran nahiyesi ağasından, Küçükân aşiretinden, Kabala ve Şamrak köyü ahalisinden, Kaşıkzade Hacı ile Sadık adlı şahıstan alınan paraların rüşvet değil mahkeme marifetiyle görülen davalardan kendisine düşen paylar olduğu Mustafa Paşa tarafından ifade edilmiş, Meclis de ifadelerin doğruluğuna kanaat getirmiştir.

Bazı kişilerden haksız yere para, rüşvet, hayvan alınması: Mustafa Paşa, Şarabi aşireti şeyhinden, Elbak Kazası Müdürü Veli Ağa'dan, Halil adlı kişiden, Abasan Ağası Numan b. Ahmed Ağa'dan, Hasan-ı Zir Ağası Yusuf b. İbrahim Ağa'dan muhtelif miktarlarda para aldığı, Osman b. Halil'den bir at aldığı yolundaki iddiaları şiddetle yalanlamıştır. Meclis tarafından bu şahıslara sorulması üzerine hepsi de iddiaları yalanlayarak iftira olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı şekilde Mustafa Paşa'nın Bohtan kazasındaki konar-göçer aşiret ağalarından rüşvet olarak katır ve diğer eşya aldığına dair iddialar da Kaza Müdürü Ahmed Efendi tarafından kesin ifadelerle yalanlanmıştır.

Nusaybin'de değirmen inşasında usulsüzlük: Mustafa Paşa, Nusaybin'in bir köyünde bulunan değirmenin yüz seneyi aşkın bir süredir harabe olduğunu, mahkeme ilamı ve meclis mazbatasıyla sahibinden satın aldığını, tamiri için Reşid Ağa'yı nazır olarak görevlendirdiğini, ağaç, taş, kireç ve diğer malzemelerin belde rayicine uygun olarak satın alındığını, yirmi bin kuruştan fazla masraf yapıldığını, bütün paraların ödendiğini, harcamaların tamamının bir deftere kaydedilerek Hâkim Efendi'ye imza ettirildiğini ve söz konusu defterin kendisi tarafından muhafaza edildiğini ifade etmiştir. Başka bir değirmenin de eski ve harabe olduğunu, mahkeme ilamı ve meclis mazbatasıyla satın alındığını fakat tamirine vakit olmadığından olduğu gibi bırakıldığını belirtmiştir. Cizre Meclisi değirmenlerle ilgili olarak verilen bilgilerin doğruluğunu tasdik etmiştir.

Tayy Aşireti Şeyhi Hasan'dan rüşvet alınması: Mustafa Paşa, Tayy aşiretinin ödemesi gereken verginin belirlenmesi ve taahhüt ettirilmesi kapsamında Şeyh Hasan'a güvence verilerek akrabalarıyla birlikte Cizre'ye gelmesinin sağlandığını, kendisine münasip olduğu şekilde hilat giydirildiğini, vergilerin tahsil olunduğunu, onun da hediye olarak verdiği atın kabul edildiğini belirtmiştir. Cizre Meclisi de yapılan tahkikatta Paşa'nın dediklerinin doğru olduğuna dair şerh yazmıştır.

Mardin'in vergisi hane başına altmış dokuz kuruş iken sekiz kuruş on para zamlı alınması: Mustafa Paşa, 1263 (malî yıl olarak 1847-1848) senesinde tahsil edilen verginin dokuz bin kuruş civarında eksik toplandığını, idarenin borçlu olduğu kişilerin alacaklarını talep etmeleri üzerine Vali Esad Paşa'ya sorulduğunu, onun tasvibiyle yapılan hesaplamalar neticesinde hane başına sekiz kuruş on para ilave edildiğini belirtmiştir.

Mustafa Paşa'nın Mardin'de iken halktan haksız yere para alması: Cizre Meclisi iddiaya ilişkin bilgisi olmadığı için Mardin Kaza Meclisi tarafından gönderilen mazbatayı ve ifadeleri esas aldı. Buna göre; Mardin Kazası Müdürü Mustafa Ağa kendisine bildirilen isimleri toplantıya davet ederek aldığı emirnameleri ayrıntılarıyla izah ettikten sonra Cizre'de yapılacak muhakemede haksızlığa uğradıklarını ispatlayanların bütün alacaklarının son akçesine kadar Mustafa Paşa'dan tahsil edilip geri verileceğini bildirdi. Ancak toplantıya katılanlar Paşa'dan bir alacakları ve kendisiyle bir ihtilafları olmadığını dile getirdiler. Yalnız bu şahısların her biri muhtelif mazeretleri olduğunu, bu yüzden Cizre'ye gidemeyeceklerini beyan ettiler. Kiki Aşireti Ağası

Eyüp,³⁴ Kiki Halican Aşireti Ağası Davud,³⁵ Bunsari Aşireti Ağası Mehmed Bro,³⁶ Mardin'de han sahibi olan Hacı Yunus,³⁷ Zeynelabidin Vakfı Mütevellisi Molla Mehmed,³⁸ Cami-i Kebir Vakfı Mütevellisi Ahmed Efendi³⁹ herhangi bir davaları olmadığına dair senet verdiler.⁴⁰

Cizre Meclisi, yapılan muhakemenin neticesinde Mustafa Paşa'nın memuriyeti süresince hiçbir kanun dışı iş yapmadığına, meclise hakkında herhangi bir şikâyet intikal etmediğine, halkın kendisinden razı ve hoşnut kaldığına karar vererek,⁴¹ soruşturma evrakını Esad Paşa'ya gönderdi. Esad Paşa, Diyarbakir'in havalie yakınlığı ve Mustafa Paşa'nın geçmişte burada da kâimmakamlık yapması sebebiyle evrakları tetkik edilmek üzere Diyarbakir Livası Meclisi'ne havale etti. Esrâr Efendi de buradaki görüşmelere katıldı. Yapılan incelemeler ve müzakereler neticesinde hazırlanan 30 Eylül 1849 tarihli mazbatada; Mustafa Paşa'ya yöneltilen bütün suçlamaların asılsız olduğu, kâimmakamlığı süresince doğruluktan ve dürüstlükten ayrılmadığı, iddia edilen hususlarda beraat-i zimmetinin aşikâr bulunduğu ve bu yüzden kendisinin mağduriyet yaşadığı ifade edildi.⁴²

Tahkikatta herhangi bir şüpheye mahal bırakmamak maksadıyla Diyarbakir Meclisi tarafından karara bağlanan soruşturma dosyası aynı gün Esad Paşa başkanlığında toplanan ve Esrâr Efendi'nin de katıldığı Kürdistan Eyaleti Meclisi'nde bir kere daha ele alındı. Yapılan müzakerelerde; Mustafa Paşa hakkındaki iddiaların ispat edilemediği, bütün güvencelerin verilmesine rağmen herhangi bir davacısının ortaya çıkmadığı, mahalli hanedan mensuplarıyla ortaklık kurmadığı ve suçsuz olduğunun anlaşıldığı sonucuna varıldı.⁴³

Tahkikat ve muhakeme süreci, bölgedeki üç önemli yetkili olan Müşir Reşid Paşa, Vali Esad Paşa ve Esrâr Efendi'ye göre nihayete ererek Mustafa Paşa'nın suçsuz olduğu ve iftiraya maruz kaldığı kanaatine varıldı. Bu devlet adamları tarafından müştereken Sadaret'e gönderilen 28 Şubat 1850 tarihli yazıda; Mustafa Paşa hakkında rivayet olunan hususların en kapsamlı şekilde tahkik edildiği, hatta hakikatin meydana çıkarılması maksadıyla bilgi vermede tereddüt gösteren insanları teşvik etmek bakımından kanunname zikredilen "rüşvet verene uygulanacak cezanın affedilmesi" için Padişah'tan müsaade alınacağı dahi vaat edilmiş iken bu zamana değin herhangi bir davacısının zuhur etmediği, suçsuzluğunun ortaya çıktığı, bir seneden fazla süredir tevkif ettirildiğinden dolayı mağduriyetinin giderilmesinin uygun olacağı, ferman gelinceye kadar yine Diyarbakir'de alıkonulacağı belirtildi.⁴⁴

³⁴BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-71, 72.

³⁵BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-86.

³⁶BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-75.

³⁷BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-76.

³⁸BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-74.

³⁹BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-73.

⁴⁰BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-87 (Mardin Kazası Meclisi'nin 21 Zilkade 1265/8 Ekim 1849 tarihli mazbatası); İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-90 (Mardin Müdürü Mustafa Ağa'nın 25 Zilkade 1265/12 Ekim 1849 tarihli yazısı);

⁴¹BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-17 (Tarihsiz).

⁴²BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-44 (13 Zilkade 1265/30 Eylül 1849 tarihli mazbatada mühürleri bulunan kişiler şunlardır: Ahmed Hamdi - Diyarbakir Livası Kâimmakamı, Mehmed Sadeddin - Naip, Derviş Mehmed - Müftü, Mehmed Sabir - aza, Sıbgatullah Münib - aza, Mehmed Emin - Tahrirat Başkâtibi, İsmail Kâmil - Mal Başkâtibi, Kasım - aza, Mehmed Naim - aza, Mustafa Derviş - aza, Bedros ibn İshak - Keldani Milleti Vekili, ...? - Ermeni Milleti Vekili, Yani ibn Hristo - Rum Milleti Vekili)

⁴³BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-43 (13 Zilkade 1265/30 Eylül 1849 tarihli mazbatada yer alan mühürler şöyledir: Mehmed Esad Muhlis - Kürdistan Eyaleti Valisi, Ahmed Hamdi - Diyarbakir Livası Kâimmakamı, Mehmed Raif - Kürdistan Eyaleti Defterdarı, Mehmed Esrar - Meclis-i Vâlâ Evrak Müdürü Muavini, Mustafa Âsim - Kürdistan Eyaleti Kadısı, Mehmed Sadeddin - Diyarbakir Naibi).

⁴⁴BOA, MVL, nr. 232/8, Lef-7 (Reşid Paşa, Esad Paşa ve Esrâr Efendi tarafından müştereken kaleme alınıp Sadaret makamına gönderilen 15 Rabiülahir 1266/28 Şubat 1850 tarihli yazı).

4. Cinayet İddiaları, Yeni Tahkikat ve Muhâkeme Süreci

Diyarbakir ve Cizre'de Mustafa Paşa hakkındaki tahkikat ve muhakeme ile alakalı sürecin tamamlandığı düşünülürken İstanbul'da her şey yeni başlamaktaydı. Sadaret tarafından Serasker Mehmed Ali Paşa'ya yollanan 10 Kasım 1849 tarihli bir yazıda, vaktiyle Anadolu Ordusu'nda görev yapmış olan Ferik Emin Paşa'nın konuya ilişkin bildiklerini Meclis-i Vâlâ'ya iletmesi emredildi. Emin Paşa'nın verdiği malumata ilişkin yazı birkaç gün sonra Meclis'e ulaştı. Emin Paşa'nın yazısında geçen "Mustafa Paşa'nın kâimmakamlığı hengâmında bazı uygunsuz şeyleri vukû' bulup kendisine nasihat yolunda bazı şey söylenilmiş ise de kendi bildiğinden dönmemiş ve hatta katl-i nefis dahi vakî' olmuştur" ibaresi dikkat çekti. Bundan dolayı Seraskerliğe 24 Aralık 1849 tarihli yeni bir yazı yazılarak Emin Paşa'nın kimin, nerede katledildiğine dair etraflıca bilgi vermesi istendi.⁴⁵

Bunun üzerine Emin Paşa, çoğunlukla Bedirhan Bey'in akrabası İzzeddin Şir Bey'den öğrendiği bilgilere göre; Mustafa Paşa'nın ihmali, desteği, umursamazlığı yüzünden Hacıbehram Müdürü Mir Mehmed'in bazı cinayetler işlediğini, Pervari nahiyesinden Zülfikâr adlı şahsı öldüren Arslan Ağa'nın cezalandırılmak bir yana Pervari Ağalığı'na getirildiğini, Eruh Nahiyesi Ağası Tatar'ın defalarca yaptığı şekavete rağmen serbest bırakıldığını, Şammar ile Aneze arasındaki çatışmalara zemin hazırladığı, yeterince kuvvet olmadan Aneze üzerine yürüyüp mağlup olduğunu ve böylece bütün köylerin yağmalandığını ifade etti.⁴⁶

Mustafa Paşa ile ilgili çeşitli kaynaklardan ulaşan belge ve defterleri inceleyen Meclis-i Vâlâ, rüşvet ve haksız yere para alınması konusunun birer söylenti olduğu kanaatini taşımakla birlikte, Emin Paşa'nın dile getirdiği cinayet konusunu son derece önemli buldu ve kapsamlı şekilde tahkikat ve yargılama yapılması gerektiğine karar verdi. Bu karar doğrultusunda Sadaret makamı tarafından hem Esad Paşa'ya hem de Esrâr Efendi'ye ayrı ayrı talimatlar gönderilerek gerekli tahkikatın ve muhakemenin yeni baştan yapılması istendi. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından gönderilen talimatın oldukça sert ve kırıncı ifadeler içerdiği hatta tehditkâr olduğu dahi söylenebilir. O, Mustafa Paşa'nın irtikâplarının, zalimce ve şiddetlice muamelelerinin güvenilir vesikalara dayandığını, hatta cinayet ve zehirleme vakaları gibi pek çirkin hareketlere cesaret ettiğinin muhtelif mahallerden itimat verecek surette yazılmış olduğunu, bu konuda gerekli bütün gayretin sarf edilmemesi halinde işin hakikatının başka tarafların tahkikatiyle meydana çıkması halinde zor duruma düşüleceğini, bundan dolayı her türlü yollara ve tedbirlere teşebbüs edilerek Paşa'nın kanunsuz her ne hareketi var ise meydana çıkarılmasının kesinlikle talep edildiğini bildirdi.⁴⁷

Bunun üzerine Esad Paşa yeni Cizre Kâimmakamı Mehmed Selim Ağa'ya, İstanbul'dan gönderilen yazıların birer örneğini yollayarak gizli ve açık yollarla, her türlü garaz ve husumetten uzak durularak hakkaniyetin ortaya çıkarılmasını emretti.⁴⁸ Cizre Meclisi'ndeki sorgulamalarda Mustafa Paşa yer almamış, iddialara ilişkin olarak savunmasına da başvurulmamıştır. Dolayısıyla bir yargılama işlemi söz konusu değildir. Meclis kendi yaptığı araştırmalara dayanarak mazbata (bir bakıma iddianame) hazırlamayı tercih etmiştir. Bu aşamada dile getirilen iddialar ile yapılan tahkikatın aşamaları ve sonuçları şu şekildedir:

⁴⁵BOA, A.MKT.NZD, nr. 2/47.

⁴⁶BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-112. Bu derece ciddi iddialar konusunda Ferik Emin Paşa'nın resmî kişi ve kurumlar yerine, İzzeddin Şir Bey tarafından verilen bilgiye güvenmesi dikkat çekmektedir. İzzeddin Şir, eski Cizre Beyi Mir Seyfeddin'in (Bedirhan Bey ile amca çocukları) oğlu olup ailesine kötü davrandığından dolayı Bedirhan Bey'e düşman olmuş, onun isyanı sırasında hükümet kuvvetleri yanında yer almış, bunun üzerine Cizre'ye mütesellim olarak tayin edilmişti. Gencer, "Bedirhan Bey Olayı", s. 175-178. Daha sonra İstanbul'a nakledilen İzzeddin Şir Bey, Kırım Savaşı sırasında cihada katılmak üzere Cizre'ye geldikten sonra başına topladığı eşkiya ile bir isyan başlatmış idi. Timur Kubar, *Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 58. Ayrıca bkz. P.I. Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 129-138.

⁴⁷BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-23, 110. Mustafa Reşid Paşa'nın bu sert üslubunun sebebi bir türlü önlenemeyen rüşvet hadiselerinin devletin işleyişine ve itibarına verdiği zarardı. Zaten kendisinin bu hususlarda taviz vermeyen politikası meşhurdur. Bazı davranışları hk. bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yay. Cavid Baysun, TTK Yay., I, Ankara 1986, 8, 36-37.

⁴⁸BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-104.

Aneze-Şammar çatışması ve zehirlleme vakası: Bu konudaki iddialara göre Mardin topraklarına gelen Aneze ve Şammar aşireti arasında çatışma çıkmış, bir hayli köy yağmalanmış, ahali perişan şekilde dağılmış, çatışma sonrasında Şammar şeyhlerinden bazıları Mustafa Paşa marifetiyle Tayy Aşireti Şeyhi'nin çadırına davet edilerek zehirli karpuz yedirilmiş, bundan dolayı şeyhlerden biri yolda attan düşerek vefat etmiş, bir şeyh de hanesine hasta olarak vardıktan birkaç gün sonra vefat etmişti.

İddia öncelikle Mardin Kazası Meclisi'nde ele alındı. Olayları çok iyi bilen ve beldenin ileri gelenlerinden olan Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Osman'ın bilgisine başvuruldu. Bunların verdiği bilgiye göre; 1848 yılı baharında hem Aneze hem de Şammar aşireti Mardin yakınlarında çadır kurdular ve birbirlerine saldırmak için fırsat kollamaya başladılar ve bu arada yerleşik ahaliye saldırıp zarar vermeye yöneldiler. Aneze aşireti daha kalabalık olduğundan dolayı Şammar aşiretine yardım edilmediği takdirde civarda bulunan köy ve kasabaların halkı perişan olabilecekti. Bu durumu dikkate alan Mustafa Paşa, dairesindeki adamlar ve bir miktar asker ile Şammar aşiretine yardım etmiş, iki taraf arasında meydana gelen muharebe sırasında Aneze aşireti yine üstün gelmiş, Şammar aşiretine mensup ailelerin bazı eşya ve hayvanlarını gasp ederek Halep tarafına çekilmişti. İki aşiretin birbiriyle mücadelesi yüzünden yerleşik ahali herhangi bir zarar görmemiş, kimse yerini yurdunu terk etmemiştir. Şammar şeyhlerinin Tayy Şeyhi'ne misafir oldukları doğru, fakat karpuz yenmesi ve zehirlenme gibi bir durumun yaşandığı iddiası yalandır. Mustafa Paşa orada bulunmadığı gibi olup bitenlerden haberi yoktu. O vakit bölgede kolera salgını olduğundan Şammar şeyhlerinden birisi hastalanarak vefat etmiştir. Diğer şeyhler ise halen hayattadır.⁴⁹

İfadesine müracaat edilen Tayy Aşireti Şeyhi Hasan b. Hüseyin de iddialara son derece sert tepki göstermişti. Aşiretin diğer şeyhleriyle birlikte Mardin Meclisi'ne takdim ettiği Arapça mahzarda; Şammar şeyhlerinden üç adamı birbirinden farklı zamanlarda misafir ettiğini, her birisine bir gece ziyafet verdiğini, bunlardan yaşça büyük olan bir şeyhin kolera illetinden dolayı vefat ettiğini, böyle alçakça hıyanetlerin cahiliyet döneminde bile aşiretlerinde asla görülmediğini, Müslüman olarak Allah nezdinde büyük vebal olan böyle hareketlerin kendilerine asla yakışmayacağını, iddiaların külliyen iftira olduğunu söylemiştir.⁵⁰

Mardin Meclisi, konuya ilişkin ayrıca yaptırdığı tahkikat sonucunda; aşiretlerin ahaliye zarar vermemesi için Mustafa Paşa'nın bir miktar asker ile hazır beklediğini, Aneze'nin Şammar aşiretine saldırarak bazı mal, koyun ve deve yağmaladığını, köylere bir zarar verilmediğini, köylülerden firar edenlerin bulunmadığını, Tayy Şeyhi'nin bazı Şammar şeyhlerini misafir ettiğini, hasta olan bir şeyhin yolda atından düşerek vefat ettiğini, kazada kolera illeti olduğundan müteveffanın bu hastalıktan mı yahut başka bir hastalık sebebiyle mi öldüğünün bilinmediğini, misafirlik ve ölüm olayından Mustafa Paşa'nın haberdar olmadığını tespit etmiştir.⁵¹ Gerek Cizre gerekse Diyarbakir meclisleri, Mardin Meclisi'nin mazbatasında yer alan bilgileri doğru kabul etmiştir.⁵²

Hacıbehram kazasının vergisi ve Mir Mehmed b. Said'in işlediği iddia edilen cinayet: Hacıbehram kazasının aşâr ihalesi Mustafa Paşa'nın Cizre'ye varışından önce Ferik Emin Paşa zamanında müzayede edilmiş ve Mir Mehmed'in üzerinde kalmıştı. Daha sonra Mustafa Paşa, bütün mukataalarla birlikte Hacıbehram kazasını da yeniden müzayedeye tâbi tuttu. Kaza ahalisinin müracaatı üzerine, belirlenen ihale bedeline beş bin kuruş ilavesiyle yüz elli beş bin kuruş karşılığında hem iltizamın hem de müdürlüğün Mir Mehmed'e verilmesi

⁴⁹BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-96 (Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Osman tarafından Cizre Kâimmakamlığı'na müştereken takdim edilen 7 Cemaziyelevvel 1266 tarihli arzuhal).

⁵⁰BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-98 (Tayy Aşireti Şeyhi Şeyh Hasan b. Hüseyin ve aşiret ileri gelenleri tarafından takdim edilen 23 Cemaziyelevvel 1266/6 Nisan 1850 tarihli Arapça arzuhalinin tercümesi).

⁵¹BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-97 (Mardin Kazası Meclisi'nin 18 Cemaziyelevvel 1266/1 Nisan 1850 tarihli mazbatası).

⁵²BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-112 (Diyarbakir Meclisi'nin 17 Şaban 1266/28 Haziran 1850 tarihli mazbatası).

kararlaştırıldı.⁵³

Bundan sonraki dönemde Mir Mehmed, halka zulmetmeye, aşâr konusunda haksızlıklar yapmaya başladı. Ortağı olan Sadık adlı şahıs yapılan uygunsuzlukları etrafta anlatınca buna çok kızan Mir Mehmed, Sadık'ın aşâr bedeli olarak tahsil ettiği paraları vermek için evine geldiği sırada hizmetçisiyle birlikte zincir ile kendisini yaraladı. Sadık'ın verdiği ifade üzerine Mir Mehmed müdürlükten azledilerek hizmetçisi ile birlikte hapse konuldu. Birkaç gün sonra idare tarafından, Mir Mehmed'in ailesinin muhafazası kapsamında, Cizre'ye getirilip Hasan-ı Zir nahiyesinde bulunan Kasodek(?) köyünde iskân ettirilmesi uygun bulundu. Mir Mehmed, ailesinin nakledilmesi işini yapmak için hizmetçisinin hapisten çıkarılmasını Mustafa Paşa'dan talep etti. Paşa'nın müsaade etmesi üzerine hapisten çıkarılan hizmetçi, efendisinin Yezidi asıllı cariyesini alıp firar etti. Bunu öğrenen Mir Mehmed, Mustafa Paşa'dan izin alarak cariyesini kaçıran hizmetçi ile babası Haso'nun peşine düştü. Bu şahısların Hacıbehram ile Zaho kazası arasındaki Hendik suyu civarında katledildikleri yolunda söylentiler yayıldı. Mir Mehmed tekrar Mustafa Paşa tarafından hapse konuldu. Yapılan tahkikat sonucunda Mir Mehmed'in bu şahısları katlettiğine kimsenin şahit olmadığı ve bu yüzden cinayetin faili meçhul kaldığı kanaatine varıldı.⁵⁴

Yine bu sıralarda Sadık'ın öldürülmesi üzerine Mir Mehmed'in cinayeti işlediği kanaati hâkim olmuştu. Ancak mahkemede Sadık'ın varisleri, Mir Mehmed'in cinayete alakası olmadığını ve kendisiyle bir davaları bulunmadığını beyan etmelerinden ötürü tahliyesine hükmedildi. Cizre Meclisi bütün bu olayların hiçbir noktasında Mustafa Paşa'nın rolü olmadığına ve kendisine bir suç atfedilemeyeceğine karar verdi.⁵⁵

Pervari nahiyesinden Zülfikâr'ın katledilmesi ve ağa tayini: Cizre Meclisi'nin yaptığı tahkikata göre cinayet hadisesi şu şekilde cereyan etmiştir: Pervari nahiyesi iltizamını Yağmur Ağa adlı şahıs ile müştereken alan Zülfikâr vergi toplamak üzere Tenure adlı köye varıp o gece orada dam üzerinde yatarken aniden saldırıya uğrayarak katledilmişti. Zülfikâr'ın hizmetçisi Murad, Zülfikâr'ın, "Beni vurdular" diye bağırması üzerine uyandığını, vurunu görmediğini beyan etmiştir. Zülfikâr'ın akrabaları; ilk aşamada katilin aralarında husumet bulunan Arslan adlı kimse olduğunu, daha muhakemesi icra olunmadan Mustafa Paşa tarafından nahiye ağalığına tayin edilerek cinayetin örtbas edildiği kanaatinin kendilerine hâkim olduğunu, Arslan Ağa'nın ilk günden itibaren kendilerine yönelik hakaretimiz muameleler yapmasından dolayı bu kanaatlerinin pekiştiğini, fakat sonradan yaptıkları araştırmada Arslan Ağa'nın cinayet sırasında köyden sekiz-on saatlik mesafede bulunduğunu, üstelik cinayetten haberi olmadığını öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Zülfikâr'ın öldürülmesinden iki ay sonra bir münakaşa sırasında Temo adlı şahsın, beş-on adamın huzurunda "Zülfikâr'ı ben katl ve idam ettim ve merkûmu katl ettiğim gibi sizi dahi katl ederim" diye konuştuğunu işitenlerin olduğunu, bunların icap ettiğinde şahitlik yapıp yapmayacaklarını bilmediklerini maktulün varisi Behram Ağa ile halktan bazı kişiler Pervari Meclisi'nde beyan etmişler ise de Temo adlı şahsın başka bazı suçları sebebiyle daha önce Diyarbekir'e celp edilip hapse atıldığı ve burada öldüğü tespit edilmiştir. Böylelikle cinayet faili meçhul olarak kalmıştır.

Cizre Meclisi'nin mazbatasına göre Arslan'ın ağalığa tayini de şu şekilde gerçekleşmiştir: Pervari ahalisi önceden yaşanan bazı uygunsuzluklar sebebiyle vergi ve aşâr ödemeye muhalefet etmekteydi. Nahiye ağalarının celbine o vakit gösterilen gayretlere rağmen mümkün olamamıştı. Arslan Ağa, bazı göçebe aşiret ağalarının aracılığıyla Cizre'ye getirtilebilmişti. Kendisi vergileri ödemeye, kanunlara aykırı harekette bulun-

⁵³BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-99 (Hacıbehram kazasının 1264 senesi bedel-i aşar ve rüsumat-ı saire ihalesinin Emin Paşa ve Cizre Meclisi marifetiyle müzeyede edildiğini, ihalenin kendi uhdesinde kaldığını belirten Mehmed b. Said'in 27 Cemaziyellevvel 1266/10 Nisan 1850 tarihli yazısı).

⁵⁴BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-100 (Hacıbehram Kazası Müdür Vekili Ali Ağa'nın 29 Cemaziyellevvel 1266/12 Nisan 1850 tarihli yazısı); İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-106 (Cizre Meclisi'nin 25 Cemaziyelahir 1266/8 Mayıs 1850 tarihli mazbatası); İ.MVL, nr. 188/5680, 112 (Diyarbekir Meclisi'nin 17 Şaban 1266/28 Haziran 1850 tarihli mazbatası).

⁵⁵BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-95 (Diyarbekir Meclisi'nin 17 Rabiülahir 1266/2 Mart 1850 tarihli mazbatası).

mamaya söz vermiş aşiret ağaları da kefil olmuşlardı. Böylelikle Pervari Nahiyesi Ağalığı'na tayin olunmuştu. Muhakeme sırasında göçebe aşiret ağaları ile Pervari ahalisinin temsilcileri taraflarından da olayların bu şekilde cereyan ettiği anlatılmıştır. Böylelikle cinayet olayında Mustafa Paşa'nın hiç bir sorumluluğunun olmadığı, ağalığa tayin işleminde de herhangi bir usulsüzlük yapmadığı anlaşılmıştır.⁵⁶

Eruh Nahiyesi Ağası Tatar'ın şekavetlerine rağmen serbest bırakılması: Mustafa Paşa'nın suçlandığı konulardan biri de, Emin Paşa tarafından uyarılmasına rağmen Eruh Nahiyesi Ağası Tatar'ı birtakım kanunsuz hareketlerde bulunmasına karşılık serbest bırakması idi. Meseleyi araştıran Cizre Meclisi'ne göre olay şöyle cereyan etmiştir: Ferik Emin Paşa'nın kâimmakamlığı sırasında Tatar ile hasmı olan Eruhlı Hamid arasında çatışma meydana geldiği öğrenilince her ikisi de Cizre'ye celp edilip tevkif olunmuşlar idi. Bu iki şahıs, bölgeden uzaklaştırılan fakat halk arasındaki itibarları devam eden İzzeddin Şir Bey ile Bedirhan Bey arasındaki nüfuz mücadelesini sürdürmekteydiler. Tatar Ağa İzzeddin Şir Bey'in ve Hamid de Bedirhan Bey'in vekili durumunda idi. Emin Paşa, o sırada Cizre'de bulunan Molla Sadık'ın kefil olması üzerine adı geçen şahısları tahliye edip memleketlerine iade etmişti. Ancak birkaç gün sonra tarafların şekavetlerini terk etmeyerek eskisi gibi birbirleriyle çatışmaya girişmeleri üzerine yeniden Cizre'ye celp edildiler. Tatar Ağa hapsedilirken Hamid Eruh'a gönderildi. Mustafa Paşa, Cizre'ye vardığında Emin Paşa'nın aksi yöndeki tavsiyelerine aldırmayarak Tatar Ağa'yı serbest bıraktı, o da Paşa'ya bir katır hediye etti. Bir müddet sonra çatışmaların yeniden başlaması üzerine hapse atılan Tatar Ağa, kanunlara aykırı harekette bulunmamak, husumet gütmemek ve çatışmaya girmemek şartıyla meclis azalarından Hacı İsmail Ağa'nın kefil olması ve bu yolda senet vermesi üzerine bir kere daha tahliye edildi. Cizre Meclisi, bunca şekavetine rağmen yapılan tahliye işleminin Mustafa Paşa'nın kasıtlı hareketinden değil de olayları etraflıca değerlendirememesinden kaynaklandığı yolunda kanaat belirtmiştir.⁵⁷

Halka zulüm yapılması ve rüşvet alınması: Mustafa Paşa'nın mezalim yaptığı ve rüşvet aldığı yolundaki iddialar daha önce karara bağlanmıştı. Fakat Sadaret makamı ile Esad Paşa'nın sıkı talimatı üzerine Cizre Meclisi hem eski iddiaları hem de yeni suçlamaları tekrar inceleme ve tahkikat konusu yaptı. Meclisin bir mazbatasında, Hacı Mesrûr Ağa ile Ömer Bey taraflarından yapılan sorgulamalarda ahalinin ekseriyetle dava konusu olan iddiaları ihbar ve ifadeden imtina ettiklerinden veya ettirildiklerinden dolayı tahkikatın tekrar yapıldığı, Mustafa Paşa aleyhinde beyanda bulunan akçe ve saire sahiplerinin kapsamlı tahkikat sebebiyle artık hiçbir şeyi gizletmeyerek hakikati beyan ettikleri ifade edilmektedir.⁵⁸ Bu sırada Cizre Meclisi'nin Mustafa Paşa'nın aleyhinde bir tutum içerisine girmesi dikkat çekmektedir. Başka bir mazbatada, Mustafa Paşa'ya rüşvet verildiğine dair iddiaların tahkiki kapsamında bütün kaza ve nahiye ağalarının, ileri gelenlerin ve bir şekilde ilgisi olan herkesin celp edildiği, Reşid Paşa tarafından görevlendirilen Mirliva Ali Paşa'nın da hazır olduğu toplantılarda bütün iddiaların teker teker soruşturulduğu anlatılmaktadır. Ancak iddia sahiplerine Mustafa Paşa'nın da katılımıyla yapılacak muhakemede bulunmak üzere Valilik makamına gönderilecekleri bildirildiğinde büyük çoğunluğun; "Mustafa Paşa'dan da'vâ etmek murâdımız olmayıp fakat suâl olduğuna binâen ol miktârı Mustafa Paşa'ya vermiş olduğumuzu ifade ettik" diyerek muhtelif mazeretler belirtip Diyarbekir'e gitmekten kaçındıkları görülmektedir.⁵⁹

Rüşvet ve zulüm yapıldığı iddialarına ilişkin olarak Cizre Meclisi'nce tanzim olunan mazbatadaki ifadeler, bilahare Mustafa Paşa'nın da katıldığı Diyarbekir Meclisi'nde tek tek ele alındı, her bir iddia hakkında Paşa'nın savunmasına müracaat edildi, ayrıca ek delillere ve şahitlerin görüşlerine başvuruldu. İddialar ve varılan kararlar şu şekilde maddeleştirilebilir:

⁵⁶BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-95, 106, 112.

⁵⁷BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-106, 112.

⁵⁸BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-104.

⁵⁹BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-105 (Cizre Livası Meclisi'nin 25 Cemaziyelahir 1266/8 Mayıs 1850 tarihli mazbatası).

- a) Başbozuk Sergerdesi (Başbuğu) Mustafa Ağa'dan on iki bin kuruş alınması: İddialara göre Mustafa Paşa, Cizre'ye vardığı günlerde Başbozuk Sergerdesi Mustafa Ağa'nın görevine son vererek başkasını istihdam etmeye niyetlendiğini ima edip kendisinden on iki bin kuruş istedi. Sergerde Mustafa Ağa da maiyetinde bulunan neferlerle görüşerek istihdam edilme karşılığında söz konusu meblağın maaşlarından kesileceğini belirterek istenen parayı teslim etti. Bu durum başbozuk askerler arasında yayıldığından Sergerde Mustafa Ağa, Meclis'e celp edilerek keyfiyeti açıklaması istendi. Israrlı sorgulama neticesinde hadisenin söylendiği şekilde yaşandığını Mirliva Ali Paşa ile Kâimmakam Selim Ağa'ya anlattı. Fakat belirtilen meblağ için bir davası olmadığını ve lisanına almayacağını da ifade etti. Cizre Meclisi'ne göre verilen meblağ, neferlerin hakları olduğundan geri alınmalıdır.

Diyarbakir Meclisi'ndeki muhakeme sırasında Sergerde Mustafa Ağa, Mustafa Paşa'ya bir akçe bile vermediğini, Mirliva Ali Paşa ile Cizre Kâimmakamı Hacı Selim Ağa'nın rüşvet verdiği yolundaki baskı ve tazyiklerine dayanamayarak "Verdim ise de kendi malımdan verdim, siz benim malıma şerik değilsiniz" yolunda sözler sarf ettiğini, Ali Paşa ile Selim Ağa'nın bu şekilde yazmalarının garaz ve husumetten kaynaklandığını, Mustafa Paşa'dan bir davası ve hakkı bulunmadığını beyan etmiştir.⁶⁰ Diyarbakir Meclisi iddianın yersiz olduğu kanaatine varmıştır.

- b) Abasan Nahiyesi Ağası Numan'dan iki bin beş yüz kuruş alınması: Cizre Meclisi mazbatasına göre Numan ve Fettah adlı kimselerin birbirlerine eskiden beri husumetleri vardı ve ikisi de ağalık iddiasında bulunmaktaydılar. Her ikisini de Cizre'ye çağıran Mustafa Paşa, Numan Ağa'dan iki bin beş yüz kuruş alarak kendisini ağa olarak tayin etmiştir. Numan Ağa, bu paranın iki bin kuruşunu Cizreli Şamas Anto adlı zimmi aracılığıyla ve beş yüz kuruşunu da bizzat Mustafa Paşa'nın harem kethüdasına teslim ettiğini ifade etmiştir. Diyarbakir Meclisi'nde keyfiyet Mustafa Paşa'dan sorulduğunda iddiayı kesinlikle reddederek Şamas'ın kendisine düşmanlığı olduğundan dolayı o şekilde söylemiş olabileceğini belirtmiştir. Konu hakkında bilgi sahibi oldukları düşünülen ve Diyarbakir'de bulunan Arapça Kâtibi Cizreli Mehmed Efendi'ye, Molla Sadık'a ve saireye sorulduğunda Mustafa Paşa'nın ifadesini tasdik ederek anlatılanların aslının olmadığını beyan etmişlerdir.
- c) Azerkân nahiyesi eski ağası Keleş Ağa'dan bin kuruş bedelli bir at alınması: Cizre Meclisi'ndeki soruşturmada Keleş Ağa ağalık meselesinden dolayı bin kuruş değerinde bir atı verdiğini beyan etmiştir. Mustafa Paşa, Diyarbakir Meclisi'ndeki ifadesinde Keleş Ağa'nın bahsi geçen atı oğluna verdiğini, o vakitlerde at ve katır gibi şeylerin alımında beis olmadığı cihetle kendisinin sükût etmiş olduğunu belirtmiştir.⁶¹
- d) Dodiri aşiretinin eski ağası olan Yusuf Ağa'dan nakit olarak bin beş yüz kuruş ile beş adet koyun alınması: Yusuf Ağa, Cizre Meclisi'ndeki ifadesinde Mustafa Paşa'ya bin beş yüz kuruşla beş adet koyunu verdiğini ve böylelikle aşirete ağa tayin edildiğini, verdiği meblağı aşiret mensuplarından ikişer-üçer kuruştan tevzi ederek tahsil ettiğini söylemiştir. Diyarbakir Meclisi'ndeki duruşmada Mustafa Paşa iddiayı yalanlamış, Yusuf Ağa da önceki ifadesini değiştirerek kendisini tasdik etmiştir.
- e) Eruh nahiyesinin eski ağası Tatar adlı kimseden yedi yüz kuruş ile bir katır alınması: Cizre Meclisi'nin mazbatasına göre Tatar Ağa'nın Cizre'de bulunan oğlu Mahmud, babasının yedi yüz kuruş ile bir katır verilmesi karşılığında hapisten çıkmasına ruhsat verildiğini, katırın da kendisinin olduğunu beyan etmiştir. Diyarbakir Meclisi'nde Mustafa Paşa bu iddiayı şiddetle reddetmiştir. Bunun üzerine Tatar ile oğluna tekrar sorulduğunda katırın Mustafa Paşa'ya gönderilmek üzere Dergül kazasında yaşayan Cillo adlı zimmiye teslim edildiğini belirtmişlerdir. Cillo'nun kardeşi mahallinden celp edilerek sorgu-

⁶⁰ BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-109 (Diyarbakir Livası Meclisi'nin 25 Recep 1266/6 Haziran 1850 tarihli mazbatası).

⁶¹ Bkz. Yüksel Çelik "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İnkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 15, İstanbul 2006, 44-45, 53. Rüşvet-hediye ilişkisinin şer'î boyutları için bkz. Mehmet Ümütlü, *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.63-74; Hikmet Akdemir, "Dini Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayrımı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 19, Şanlıurfa 2008, s. 25-31.

landığında söz konusu katırı kendisinin vermediğini, başkası vasıtasıyla verildiğine dair de malumatı olmadığını ifade etmiştir. Meclis iddiayı yersiz bularak Mustafa Paşa'ya şer'an bir şey lâzım gelmediğine karar vermiştir.

- f) Batvan aşireti eski ağası olan Meyrek Ağa'dan bin iki yüz elli kuruş alınması: Cizre Meclisi'nin mazbatasına göre Batvan Aşireti Ağası Mustafa'nın azledilerek yerine başkasının tayin edilmesi söz konusu olduğunda, aşiret mensupları eski ağalarından olan Meyrek Ağa vasıtasıyla Mustafa Paşa'ya bin iki yüz elli kuruş göndererek ağa değişikliğinden vazgeçirmişlerdir. Verilen para aşiret ahalisinden ikişer-üçer kuruş olarak tahsil edilmiştir. Diyarbekir Meclisi tarafından iddia Mustafa Paşa'ya sorulduğunda şiddetle yalanlamıştır. Mustafa Ağa ile Meyrek Ağa'ya iddiaları yeniden sorulduğunda onlar iddialarından caymışlar, başka şahitler de Mustafa Paşa'yı tasdik etmişlerdir.
- g) Azerkân nahiyesi aşâr iltizamında yolsuzluk iddiası: Cizre Meclisi tarafından konuya ilişkin olarak hazırlanan şerhe göre 1264 senesi aşârı müzayede sonucunda meclis kararıyla otuz bin kuruş bedel ile Şamas Anto'ya verilmiştir. Şamas Anto da iltizamı üç bin kuruş kâr ilave ederek Nahiye Ağası Keleş Ağa'ya devretmiştir. Ancak Mustafa Paşa Şamas Anto'nun uhdesindeki ihaleyi feshederek kendi adamlarından olan Rüstem Ağa'ya ihale etmiştir. Rüstem Ağa da, beş bin kuruş kâr ile Keleş Ağa uhdesine iltizam ettirmiştir. Bu sırada Mustafa Paşa kâimmakamlıktan ayrılmış, Şamas Anto'nun elinde bulunan zabıtnamenin o vakit alınmamasından dolayı kendisinin yaptığı ihale doğrultusunda üç bin kuruş alacağı için dava açmıştır. Bunun neticesinde Mustafa Paşa'dan iki bin kuruşu alıp bin kuruşu ise kendi rızasıyla terk etmiştir. Şamas Anto'nun mecliste bu şekilde anlatması üzerine Keleş Ağa meclise celp edilerek meseleyi izah etmesi istenmiştir. Keleş Ağa da bahsedilen iltizamı, hazineye ödenecek bedel dışında yedi bin kuruş kâr vererek Rüstem Ağa'dan aldığını, yedi bin kuruşu tamamen teslim ettiğini meclis huzurunda ifade etmiştir. Buna göre yapılan ticarete üç bin kuruşun Şamas'a ait olduğu, dört bin kuruşun ise Rüstem Ağa veya Keleş Ağa'dan hangisine ait olacağı meçhul kalmıştır. Keleş Ağa da söz konusu dört bin kuruş için dava açmış bulunmaktadır. Diyarbekir Meclisi'ndeki davada Mustafa Paşa meselenin yazıldığı gibi olmadığını, ihalenin otuz bin kuruş bedel ile Şamas'a verildiğini, sonradan Şamas'ın üç bin kuruş ticaretle Keleş Ağa'ya devrettiğini, verdiği zabıtnamenin de yanında olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine Şamas ile Keleş Ağa'nın ellerindeki zabıtnameler incelendiğinde keyfiyetin Mustafa Paşa'nın ifadesindeki gibi olduğu, Şamas ile Keleş Ağa'nın ifadelerinin garazdan kaynaklı bir keyfiyet olduğu kanaatine varılmıştır.
- h) Elbak nahiyesinin eski ağalarından müteveffa Veli'den altı bin kuruş alınması: Cizre Meclisi mazbatasına göre, Mustafa Paşa müteveffa Veli Ağa'dan ağalığa tayin karşılığında üç bin kuruş ile bir at almış, sonradan kâimmakamlıktan ayrılması ve hakkında tahkikat yapıldığını öğrenmesi üzerine meblağın bir miktarını geri vermiş, kalan kısmın da halen Mustafa Paşa'nın zimmetinde bulunduğunu Veli Ağa hayatta iken varislerine söylemiştir. Yalnız geri verilen miktar ile kalan miktarın meçhul olduğu ifade edilmiştir. Mustafa Paşa, Diyarbekir Meclisi'ndeki muhakeme sırasında olayı şöyle anlatmıştır: Kendisinin bir ala kısrağı olduğunu, Veli Ağa'nın bunu çok istemesi üzerine ona verdiğini, onun da karşılık olarak bir at verdiğini, bu atın halen yanında olduğunu, kendisinin verdiği ala kısrağın iade edilmesi halinde atın geri gönderileceğini beyan etmiştir. Ayrıca Veli Ağa'dan alınan meblağın yedi bin kuruş olduğunu, Cizre'den Mardin tarafına gider iken maaşına mahsuben Elbak nahiyesi emvalinden alınması için bir kıta ilmühaber verdiğini de ilave etmiştir. Kayıtlara müracaat edildiğinde, hakikaten Mustafa Paşa'nın söz konusu meblağı Kânunuevvel 1264 / Aralık 1848 ayı maaşına mahsuben aldığı ve o doğrultuda bir senet vermiş olduğu görülmüştür. Olayın iç yüzünün böyle olduğu, o sırada Cizre sandık sarrafı bulunan Harat adlı zimmi tarafından da tasdik olunmuştur.⁶²

Böylelikle Esrâr Efendi'nin de hazır bulunduğu Diyarbekir Meclisi'ndeki muhakeme sonucunda Mustafa Paşa'ya isnat edilen hiçbir kanunsuz ve usulsüz işlem ve iddia ispatlanamadı, Paşa'nın masumiyeti bir defa daha ortaya çıktı.⁶³

Esad Paşa, yargılama sonucuyla ilgili olarak Sadaret makamına gönderdiği 27 Haziran 1850 tarihli yazısında; Mustafa Paşa'nın yaptığı rivayet edilen mezalim ve aldığı söylenen rüşvet vakasının tahkiki hususunda bir seneden beri Esrâr Efendi ile birlikte insanüstü gayret gösterdiklerini, tahkikatta hiçbir kusur meydana getirilmediğini, hatta iddiaların bu derecelerde tahkik edilmesi için sürekli gayret edilmesinden dolayı eyalet memurlarının yaptıkları işlerde daha ziyade uyanıklık içinde olmalarının sağlandığını, bununla birlikte Sadaret emirnamesindeki bazı ifadelerden dolayı mahzun olduklarını ifade etmiştir.⁶⁴

5. Karar

Mustafa Paşa hakkında Diyarbekir Meclisi tarafından verilen kararın mazbatası ve ilgili bütün evrak Esad Paşa tarafından Sadaret makamına gönderildi. Dosya, Meclis-i Vâlâ'ya iletilerek her bir madde teker teker müzakere edildi. Müzakere neticesinde; Cizre Kâimmakamı Mustafa Paşa hakkında ileri sürülen iddialar ile başlatılan tahkikatın hikâyesi anlatıldıktan sonra, kapsamlı tahkikat ve tetkikatın icra olunmasına rağmen kendisine töhmet olarak addolunacak bir şeyin tebeyyün ve tahakkuk eylemediği, zehirleme vakasının vuku bulmadığı, Sadık ve Zülfikâr adlı şahısların öldürülmesinde Mustafa Paşa'nın dahlinin ve mesuliyetinin olmadığı tespiti yapıldı. Yalnız Tatar Ağa'nın uygunsuzluklar yapmasına ve ahaliyi fesada yöneltme cüretinde bulunmasına rağmen, meclis azalarından birinin kefaletiyle de olsa, böyle bir kişinin layıkıyla cezalandırılmadan salıverilmesinin memuriyet mesleğine aykırı bulunduğu kanaatine varıldı. Paşa'nın azlinden bu yana iki seneye yakın muhakeme altında olarak oralarda sürünüp kalmasının bu hatası için ceza olarak kâfi olduğu kararlaştırıldı. Varılan karar Reşid Paşa, Esad Paşa ve Esrâr Efendi'ye bildirildi. Mustafa Paşa'nın da orada kalmasını gerektirecek bir durum olmadığından Diyarbekir'den ayrılabilceğinin kendisine iletilmesi uygun görüldü.⁶⁵

Bu arada rüşvet aldığı yolundaki bütün suçlamalardan beraat etmesine rağmen Mustafa Paşa'nın kendisine iftira atanlar hakkında davacı olmaması dikkat çekmektedir. Hâlbuki mevcut mevzuata göre iftira da önemli suçlar kategorisinde yer almaktaydı.⁶⁶ Paşa'nın böyle davranmasında rivayetleri hükümete ilk olarak bildirenler arasında Reşid Paşa ile Emin Paşa'nın bir hayli önemli rol oynamalarından kaynaklanmış olması

⁶²Bu yıllarda yüklü miktarda nakit bulundurmaları sebebiyle sandık sarraflarının hem merkezî idarede hem de yerel yönetimler üzerinde oldukça önemli etkileri vardı. Valiler, kâimmakamlar, mütezzimler, müdürler iş yaparken sık sık sarrafların kefaletine muhtaç olurlardı. Bazıları "sancak/vilayet sandık sarrafı" adıyla resmî statüye sahiptiler. Sarrafların yaptıkları işler ve oynadıkları roller hk. bkz. Buket Çelik, 19. Yüzyılda Sivas Eyaleti'nde Sarraflık Faaliyetleri, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013; Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, V/1 (2014), 295-325.

⁶³BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-111 (Diyarbekir Meclisi'nin 16 Şaban 1266/27 Haziran 1850 tarihli mazbatası. Ahmed Hamdi - Diyarbekir Livası Kâimmakamı, Mehmed Raif - Kürdistan Eyaleti Defterdarı, Mehmed Esrâr - Meclis-i Vâlâ Evrak Müdürü Muavini, İbrahim Saddeddin - Diyarbekir Livası Naibi, Sıbgatullah Münib - Diyarbekir Livası Müftüsü, Şâkir - Kürdistan Eyaleti Tahrirat Serkâtibi, Mehmed Tahir - Kürdistan Eyaleti Mal Serkâtibi ...vs).

⁶⁴BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-110 (Esad Paşa tarafından Sadaret makamına yazılan 16 Şaban 1266/27 Haziran 1850 tarihli yazı).

⁶⁵BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-117 (Meclis-i Vâlâ'nın 7 Zilhicce 1266/14 Ekim 1850 tarihli mazbatası). Meclis-i Vâlâ kararı Sadaret tarafından 2 Muharrem 1267/7 Kasım 1850 tarihinde padişaha arz edilmiş, Padişah tarafından da 4 Muharrem 1267/9 Kasım 1850 tarihinde uygun bulunmuştur. İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-118. Tahkikat sonucunda alınan kararlar Anadolu Ordusu Kumandanı Müşir Mehmed Reşid Paşa'ya Kürdistan Eyaleti Valisi Esad Paşa'ya ve Esrâr Efendi'ye Sadaret tarafından 16 Muharrem 1267 (21 Kasım 1850) tarihli bir yazı ile bildirildi. BOA, A.MKT.UM, nr. 40/8.

⁶⁶Örneğin Erzurum Defterdarı Selim Bey'e iftira atan Erzurum Gümrükçüsü Salih Efendi, bu suçundan dolayı Tokat'a sürülmüştü. *Takvim-i Vekâyî*, sayı 292 (7 Şevval 1261/9 Ekim 1845), s. 5-6. 1853'te Ohri Metropoliti Dionisos'un rüşvet aldığına dair iftira atan dört kişi manastırbentlik ile cezalandırılmışlardı. Özlem Poyraz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ağır Cezaları Gerektiren Suç Sebepleri Üzerine Bir Tetkik (1839-1861)" *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XX/3 (2022), 307. Bununla birlikte rüşvet aldığına ilişkin olarak kendisine iftira atılanların haklarını kolaylıkla aldıklarını düşünmemek gerekir. Hatta bir dönem Anadolu Kazaskerliği görevinde bulunan Veliyyüddin Efendi, iftiraya uğradığı sabit olmasına rağmen sırf iftiracıların sakinleşebilmeleri için 1131/1718-1719 yılında Midilli'ye sürülmüştü. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 226.

muhtemeldir. Öte yandan yine Mustafa Paşa'nın "ihkâk-ı hakkı" valiliğin takdirine bıraktığını ifade ettikten sonra yeni bir teşebbüste bulunmayı uygun görmemiş olması da akla gelmektedir.⁶⁷

6. Mustafa Paşa'nın Yeniden Devlet Hizmetinde İstihdam Edilmesi

Tahkikatın sonucunda hafif şekilde suçlu bulunması Mustafa Paşa'nın yeniden devlet hizmetlerinde istihdam edilmesinin yolunu açtı. Esasında O, birinci muhakeme sonrasında uygun bir görevde istihdam edilmesi hususunda Seraskerlik makamından talepte bulunmuştu. İlk olarak 6 Nisan 1850, daha sonra da 10 Ağustos 1850 tarihli olarak yazdığı arzuhallerde borçlu ve perişan durumda olduğunu yazarak kendisine bir görev verilmesi için destek istedi. Seraskerlik makamına gönderdiği son yazısında, eski Musul valilerinden amcası Mehmed Paşa zamanında önceleri memuriyete tayin edilmeksizin devlete hizmet ettiğini, daha sonra ise Diyarbakir, Van ve Cizre kâimmakamlıkları gibi memuriyetlerde istihdam olunduğunu, son görevinden ayrılmasından sonra hakkında birtakım garazkârların isnat ve iftiralarından dolayı perişan hâle düştüğünü belirtti. Görev yaptığı yerlerde verilen maaş ile geçindiğini, imkânlar ölçüsünde kendisini idare etmekten başka temettü ve sair şeylerin tedariki emeline olmadığını, hakkındaki iftiraların Reşid Paşa, Esad Paşa ve Esrâr Efendi taraflarından defalarca tahkik edilmesine rağmen asla bir şey zuhur etmediğini, fakat hakkın zahire çıkmasına rağmen bunca vakitten beri Diyarbakir'de ekmeğe muhtaç olacak derecede sefil ve muhtaç duruma düştüğünü, bundan sonra ne yapılacağı, nereye gidileceği, ne merkezde hareket olunacağı gibi meseleleri düşünmekten ve ailesini idarede aciz kalmaktan dolayı ciğerine kan düştüğünden dert yandı. Padişahın zamanında haksız yere hiçbir kimsenin mağdur ve meysus bırakılmayacağı duyurulmuş olup hâlbuki kendisinin haksız isnatlara maruz kaldığını, münasip sancaklardan birine veyahut hiç olmaz ise Bağdat taraflarında bir münasip memuriyete tayin edilmesi için destek verilmesini istedi.⁶⁸ Konu, Serasker Mehmed Ali Paşa tarafından 27 Mayıs 1850 tarihli yazı ile Sadaret makamına iletiliyse de muhakeme süreci devam ettiğinden talebi yerine getirilmedi.⁶⁹

Mustafa Paşa, Diyarbakir'den mektup göndermekle bir sonuç elde edemeyeceğini görerek İstanbul'a gitmeye karar verdi. Yolculuk sırasında Harput'a uğrayarak burada bulunan ve esasında kendisini uzun süre suçlu gören Reşid Paşa ile görüşerek istihdam konusunda iltimasta bulunmasını istedi. Bunun üzerine Reşid Paşa yazdığı referans mektubunda Mustafa Paşa'nın sadakati bilinen devlet görevlilerinden olduğunu, Sadaret makamının iltifatına şayan bulunduğunu ifade etti.⁷⁰ O sırada Kürdistan eyaleti valiliğine tayin edilmiş olan Abdülkerim Nadir Paşa da, liyakati, dirayeti ve bölge hakkındaki geniş malumatı dolayısıyla Mustafa Paşa'yı maiyetinde görmek istediğini, fakat eyalette uygun bir memuriyetin olup olmadığı konusunda bilgisinin bulunmadığını belirterek uygun bir memuriyetle değerlendirilebileceğini umduğunu yazdı.⁷¹

Mustafa Paşa'nın görev alma süreci oldukça uzun sürdü. Nihayet Ankara eyalet merkezinin Yozgat'tan yeniden Ankara'ya nakledilmesi ve Yozgat'ın bir kâimmakam vasıtasıyla idare edilmesi kararının alınması

⁶⁷İslâm hukukunda "ihkâk-ı hak" kavramıyla kastedilen durum şudur: Bir şahsın müracaat etmesine rağmen devlet tarafından hakkının alınmaması durumunda, hakkın kaybolmaması için kişinin başka yol bulamayarak hakkını mecburen kendisinin kuvvet kullanmak suretiyle almasına denilmektedir. Bu hakkın kullanılabilmesi için bir takım şartların oluşması gerekmektedir. Ayrıntılar için bkz. Ali Kaya, "İslâm Hukukuna Göre Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak İhkâk-ı Hak", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII/23 (2007), 71-90.

⁶⁸BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, Lef-103, 114. Mustafa Paşa azledildiği sırada Sarraf Beylikçioğlu Agop'a görevi sırasında aldığı borçları 16.640 idi. Sarraf Agop'un istidası üzerine Sadaret tarafından belirtilen paranın tahsil edilmesi emredilmişti. A.MKT.DV, nr. 28/67, Lef-1, 2. Mustafa Paşa'nın 1 Şaban 1264 (3 Temmuz 1848)'ten 29 Şaban 1266 (10 Temmuz 1850)'ya kadar iki senelik muhasebe defterinde alınan ve teslim edilen meblağlar ayrıntılı olarak A.MKT.DV, nr. 28/67, Lef-3'te yer almaktadır.

⁶⁹BOA, İ.MVL, nr. 188/5680, 108 (Serasker Mehmed Ali Paşa'nın Sadaret makamına yazdığı 15 Recep 1266/27 Mayıs 1850 tarihli yazı).

⁷⁰BOA, A.MKT.UM, nr. 40/15, 1.

⁷¹BOA, MVL, nr. 237/76, 1.

üzerine,⁷² 29 Aralık 1851 tarihinde Yozgat Kâimmakamlığı'na tayin edildi. Tayine ilişkin olarak hazırlanan arz tezkeresinde, Yozgat bölgesinin Ekrâd ve aşâir mahalli olması, Mustafa Paşa'nın da bu meseleler hakkında bilgi sahibi bulunması sebebiyle buraya tayin edilmesinin daha münasip görüldüğü ifade edilmekteydi.⁷³ Böylelikle Mustafa Paşa, hakkındaki haksız suçlamalar, ithamlar ve iftiralar sebebiyle tam üç yıl devlet görevinden uzak kalmış oldu.

Sonuç

Cizre Kâimmakamı Mustafa Paşa hakkında yürütülen tahkikat sırasında başta Sadrazam Mustafa Reşid Paşa olmak üzere Meclis-i Vâlâ ile diğer hükümet birimlerinin oldukça titiz davrandıkları görülmektedir. Esasında rüşvet konusunu tümüyle bertaraf etme, bu illetten devleti ve toplumu kurtarma düşüncesi ilk zamanlardan itibaren Tanzimat bürokratlarının pek çoğunun önem verdiği bir keyfiyet idi. Öyle ki Seraskerlik ve Sadrazamlık yapan devrin kudretli vezirlerinden Hüsrev Mehmed Paşa, rüşvet aldığı için ortaya çıkması üzerine vezareti kaldırılarak sürgün edilmişti. Benzer şekilde bir zamanlar önemli görevlerde bulunan başka paşalar da rüşvet aldıkları anlaşıncı münasip şekilde cezalandırılmışlardı. Mustafa Paşa hakkında yürütülen soruşturmanın şüpheden, garazdan ve husumetten uzak olarak hakkaniyete uygun şekilde icra edilmesi İstanbul'dan taşraya gönderilen hemen her belgede yer almaktaydı. Denilebilir ki, rüşvet alındığına dair bir iddiaya hemen inanılmayarak doğrunun ve hakikatin ortaya çıkarılması asıl hareket noktası olmuştu.

Teorik olarak adaletin gerçekleşmesi ve tahkikatın selameti bakımından amir durumunda bulunan kişinin görevden el çektilmesinin makul gerekçesi bulunmakla birlikte, bu uygulamanın bazı başarılı ve hakıyla görev yapan memurların azledilmelerine zemin hazırlaması söz konusu olabilmekteydi. Birtakım mahalli hanedanlar, aşiret ağaları veya şu ya da bu şekilde menfaatlerinin zedelendiğini düşünenler gerçek dışı beyanlarla müdür, kâimmakam veya valiyi şikâyet ederek görevden ayrılmalarını sağlamaktaydılar. Muhakeme sonucunda ilgili devlet memurları bir ceza almasalar bile maruz kaldıkları muamele kırıcı olmakta, bir süre için işsiz ve maaşsız kalarak mağduriyet yaşamakta ve bu arada müşteriler maksatlarına ulaşmaktaydılar. Nitekim Mustafa Paşa çok aşamalı soruşturmalar geçirdi. Her defasında iddia edilen hususların doğru olmadığı açığa çıktı. Fakat Mustafa Paşa'nın mağduriyeti devam etti. Toplamda üç yıl atılan iftiralar yüzünden mağdur ve perişan olan Mustafa Paşa'ya yöneltilen suçlamaların sorumluları araştırılmadı, sorgulanmadı ve herhangi bir cezaya çarptırılmadı. Gerçi Mustafa Paşa'nın da bu yolda bir talebi olmadı, ancak kendisini cezalandırmak için büyük gayret gösteren makamların müfteriler hakkında işlem yapmayı akıllarına bile getirdiklerine dair bir delile rastlanmamaktadır.

Öte yandan Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra Osmanlı siyaseti üzerinde daha çok mülkî memurların etkili olmaya başladığı görülürken; eyalet ve sancaklardaki yolsuzlukların, kötü idarenin ve uygunsuzlukların tetkikinin ve tahkikinin askerî personele bırakılması siviller üzerinde bir vesayet unsuru oluşturdu. Bundan dolayıdır ki, Vali Esad Paşa ile özel memur Esrâr Efendi'nin Mustafa Paşa'yı suçsuz bulmalarına rağmen sırf Reşid Paşa ikna olamayacak diye yargılama süreci devam ettirildi. Reşid Paşa tarafından görevlendirilen Mirliva Ali Paşa'nın sürece müdahale etme çabaları da bu açıdan dikkat çekici bir vaziyet meydana getirdi. Cizre Livası Meclisi, Diyarbakır Livası Meclisi, Kürdistan Eyaleti Meclisi tarafından alınan kararlara rağmen Ferik Emin Paşa'nın, devletin pek de güvenmediği İzzeddin Şir Bey'den aldığı bilgilere göre Mustafa Paşa'yı suçlaması epey zaman doğru gibi işlem gördü. Üstelik hem Esad Paşa hem de Esrâr

⁷²BOA, İ.MVL, nr. 227/7786, Lef-1-5.

⁷³BOA, İ.MVL, nr. 227/7786, 6; A.TŞF, nr. 10/95, Lef-1. Metinde geçen "Ekrâd" kelimesinin sözlük anlamı "Kürtler" demek ise de Osmanlı memurları tarafından çoğu zaman bu ifade ile göçebe olan Türk ve Kürt aşiretleri kastedilmekteydi. Nitekim Türk asıllı olan Karakeçililerin aynı zamanda *Ekrâd* olarak anıldıkları, Diyarbakır kolunun *Ekrâd-ı Karakeçili* diye kaydedildiği görülmektedir. Üçler Bulduk, "İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX/30 (1998), 40. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, LX/227 (1996), 139-146.

Efendi, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından töhmet altında bırakılacak sözlerle karşı karşıya kaldılar. Öte yandan yolsuzluklar hakkında ordudan bilgi ve destek istenmesi, mülkî memurlar üzerinde askerî vesayetinin oluşmasına yol açmaktaydı.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Abdullah Saydam (Prof. Dr.)
Author Details	¹ Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Kayseri, Türkiye 0000-0003-0882-5421 asaydam@erciyes.edu.tr

Kaynakça | References

I- Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).
Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), 2934/17.
İrade Dâhiliye (İ.DH), 84/4237; 133/6864; 200/11402.
İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 131/3493; 139/3842; 141/3911; 188/5680; 227/7786.
Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), 232/8; 237/76.
Sadaret Mektubî Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV), 28/67,
Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı (A. MKT), 65/7; 103/28; 214/65.
Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD), 2/47.
Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 40/8; 40/15.
Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı (A.TŞF), 10/95.

II-Makaleler, Kitaplar, Tezler, Gazeteler

Acar, Kadir, "Osmanlı'da Taşra Meclislerinin Mülkî ve Hukukî Görevlerinin Ayrılması", *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 11/2 (2015), 1-21.
Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yay. Cavid Baysun, I, TTK Yay., Ankara 1986.
Akdemir, Hikmet, "Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayrımı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 19, Şanlıurfa 2008, s. 25-31.
Averyanov, P. İ., *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
Bingöl, Sedat, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu - Nizamiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004.
Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK Yay., Ankara 1996.
Bulduk, Üçler, "İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX/30 (1998), 37-52.
Candan, Rabia Beyza, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2015), 63-81.
Çelik, Buket, *19. Yüzyılda Sivas Eyaleti'nde Sarraflık Faaliyetleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013.
Çelik, Yüksel, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, TTK Yay., Ankara 2013.
_____, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 15, İstanbul 2006, s. 25-64.

- Demir, Sertaç, "Tanzimat Reformlarının Hukuk Sistemindeki İlk Örneği: 1840 Ceza Kanûnunun Kastamonu Muhassıllık Meclisinde Tatbiki", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIX/1 (2024), 47-80.
- Doğan, Cabir, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802 – 1869)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010.
- Durhan, İbrahim, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/3-4 (2008), 57-111.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004.
- Gayretli, Mehmet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul 2015.
- Gencer, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Gökçen, Ahmet, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul 1989.
- Gölen, Zafer, "Bosna Valisi Mehmed Vecîhî Paşa'nın Muhakemesi", *Belleten*, LXXVI/277 (2012), 849-877.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, LX/227 (1996), 139-146.
- Kaya, Ali, "İslâm Hukukuna Göre Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak İhkâk-ı Hak", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII/23 (2007), 71-90.
- Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yay., Ankara 1985.
- Keklik, Ebubekir, "Akif Paşa'nın Yargılanması: Tanzimat'ın Uygulanması mı, Siyasî Bir Hesaplaşma mı?", *DTCF Dergisi*, LXI/2 (2021), 747-773.
- Keleş, Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/38 (2005), 259-280.
- Kırlı, Cengiz, *Yolsuzluğun İcadı, 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, Verita Yay., İstanbul 2015.
- Koyuncu, Nuran, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, V/1 (2014), 295-325.
- Kumbar, Timur, *Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yay., İstanbul 1985.
- Poyraz, Özlem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ağır Cezaları Gerektiren Suç Sebepleri Üzerine Bir Tetkik (1839-1861)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XX/3 (2022), 301-318.
- Saydam, Abdullah, "Edirne'de Tanzimat'ın İlk Ayları ve Vali Nâfiz Paşa'nın Muhakemesi", *History Studies*, XII/ 5 (2020), 2557-2576.
- _____, "Tanzimat Döneminde Rüşvetle Mücadele: Âkif Paşa'nın Muhakemesi", *History Studies*, XIII/1 (2021), 165-185.
- _____, "Tanzimat Döneminde Yolsuzlukla Suçlanan Bir Vali: Mehmed Vecîhî Paşa", *History Studies*, XII/2 (2020), 595-618.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay., Ankara 1994.
- Takvim-i Vekâyi*, sayı 187, 292.
- Taner, Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1940, s.221-232.
- Torun, Sadık Fatih, "Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXV/60 (2016), 157-174.
- Ümütlü, Mehmet, *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- (Velidedeoğlu), Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1940, 139-209.
- Yılmaz, Özgür, "Tanzimat Döneminde OsmanlıTaşra İdare Meclisleri (1840-1871)", *History Studies*, VI/6 (2014), 253-280.